

2/2009

Samfunnsspeilet 2/2009 – 23. årgang

Samfunnsspeilet presenterer aktuelle analyser om levekår og livsstil. Samfunnsspeilet kommer ut seks ganger i året og gir viktig informasjon om sosiale, demografiske, økonomiske og kulturelle endringer i samfunnet. Samfunnsspeilet henvender seg til deg som er samfunnsengasjert, og til deg som har bruk for å kjenne det norske samfunnet i jobben din. For studenter og skoleelever er tidsskriftet en nyttig kilde som fyller tomrommet mellom lærebøker og dagspressen.

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Natasza P. Sandbu (red.), Trude Lappegård, Tor Morten Normann, Elisabeth Nørgaard, Mona Raabe, Jorun Ramm, Dag Rønningen og Toril Sandnes.

Redigering og korrektur: Gunn Bredevang, Liv Hansen og Helga Nordermoen.

Design: Siri E. Boquist
Trykk: Lobo Media
Omslag: Folio/Scanpix
Foto: Hanne Marit Svensrud, Torbjørn Tjernsberg, Lars Kr. Boquist, Crestock, Colorbox

Priser: Per år kr 330,- (institusjoner), kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Neste nummer av Samfunnsspeilet kommer ut 15. juni og tar opp tema som medlemskap i tros- og livssynssamfunn, sosiale forskjeller i helse etter yrke, friluft og mosjon.

Internett: <http://www.ssb.no/>
E-post: ssb@ssb.no

ISBN 978-82-537-7569-2 Trykt versjon
ISBN 978-82-537-7570-8 Elektronisk versjon
ISSN 0801-7603

© Statistisk sentralbyrå, april 2009.
Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning. **Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.**

Asle Rolland

Internasjonale oversikter: Verdens statistikkbyråer måler fremskritt..... 2

Janne Reiakvam og Tor Skoglund

Nasjonalregnskap og ulønnet arbeid i husholdningene:

Ulønnet arbeid skaper store verdier 7

Tor Morten Normann

Det vanskelige fattigdomsbegrepet: Inntektsfattig eller levekårsfattig? 12

Jan Erik Kristiansen

Tall kan temmes! Nøyaktighetens tyranni: Store tall og desimaler..... 20

Alice Steinkellner

Utdanning: «Verdens beste skole» – en nasjonal visjon? 23

Anders Barstad

Utenfor allfarvei: Hvorfor bruker vi ikke mer tid på det som gir størst glede? 30

Per Egil Hegge

Bokanmeldelse: Urinen i svømmebassenget på Steinkjer..... 33

Anne Mundal

Spesialisering av helsepersonell 1918-2006:

Ny kunnskap gir spesialisert medisin 35

Siden sist..... 40

Verdens statistikkbyråer måler fremskritt

Etter årtusenskiftet har det oppstått en renessanse for begrepet fremskritt som mål og målestokk for samfunnsutviklingen. Verdens statistikere har strømmet til begrepet i akselererende fart. To nasjonale statistikkbyråer som allerede måler fremskritt, er det australske og det irske. Ett som planlegger å gjøre det, er det britiske. Også for Statistisk sentralbyrå er dette temaet relevant.

Asle Rolland

Australian Bureau of Statistics

Presentasjonen her bygger på ABS' nettsider (www.abs.gov.au), samt Trewin and Hall 2005, Trewin 2006, ABS 2008, Giovannini 2008, Hall (udatert).

Interessen for fremskrittetsbegrepet har toppet seg i det globale prosjektet *Measuring the Progress of Societies*, som gjennomføres i regi av Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD). På første World Forum om å måle fremskritt, i Palermo i 2004, møtte 540 delegater fra 43 land. På andre World Forum, i Istanbul i 2007, møtte 1 200 delegater fra 130 land. Der vedtok også OECD sammen med FN, EU, Den islamske konferanse og Verdensbanken *Istanbuldeklarasjonen* som rettesnor for det videre arbeidet. Deklarasjonen viser til en globalt «fremvoksende enighet om nødvendigheten av at alle land måler samfunnsmessig fremskritt ut over det som fremkommer i konvensjonelle økonomiske mål som bruttonasjonalprodukt (BNP) per innbygger».

Inspirasjonen kom fra Australia

En åpenbar inspirasjonskilde for OECD – som har hentet sin prosjektleder derfra – og et av de første statistikkbyråene til å utvikle nøkkelindikatorer for å måle fremskritt var Australian Bureau of Statistics (ABS). I 2002 lanserte ABS prosjektet «Measures of Australia's Progress» (MAP), som i dag har status som nøkkelprodukt på ABS' nettsted.

MAP er et produkt av FNs Rio-konferanse om miljø og utvikling i 1992 (også kjent som «Earth Summit» og Eco '92) samt den australske konferansen i 1997 om «Måling av fremskritt – blir livet bedre?» der ABS var medarrangør. Den resulterte i valg av en indikatortilnærming til fremskrittsmål som ikke ble dekket av BNP, og det er dette valget ABS har fulgt opp. ABS understreker imidlertid selv at måling av fremskritt ikke er noe nytt. Det nye er å knytte begrepet fremskritt til de fenomener statistikkbyrået måler. Det australske byråets sjef, Dennis Trewin (2006:1), har uttrykt dette slik:

Å måle en nasjons fremskritt – frembringe informasjon om hvorvidt livet blir bedre – er en av de viktigste oppgavene et nasjonalt statistikkbyrå kan påta seg. I mer enn hundre år har det australske statistikkbyrået målt Australias fremskritt gjennom det mangfold av statistikk vi publiserer om Australias økonomi, samfunn og miljø. Det meste av den tidligere statistikken har imidlertid fokusert hvert av disse tre brede områdene hver for seg.

Formålet med å introdusere fremskrittetsbegrepet er således å sammenfatte forståelsen av utviklingen og gi den retning.

Fremskritt som et mangfoldig begrep

ABS' indikatorsett omfatter (1) økonomiske, (2) sosiale og (3) miljømessige indikatorer som igjen kan inndeles i 15 overordnede dimensjoner:

Asle Rolland er statsviter og seniorforsker i Statistisk sentralbyrå, Avdeling for personstatistikk. (asle.rolland@ssb.no)

Overordnet dimensjon	Overordnet indikator for fremskritt
Helse	Forventet levealder ved fødsel
Utdanning og opplæring	Andel av befolkningen i alderen 25-64 med yrkesopplæring eller høyere utdanning
Arbeid	Andelen arbeidsløse
Nasjonalinntekt	Reell netto disponibel inntekt per innbygger
Økonomisk urettferdighet	Gjennomsnittlig vektet reell ukentlig disponibel husstandsinnkomst i andre og tredje desil av inntektsfordelingen
Nasjonalformue	Den reelle nettoverdien av nasjonalformuen per innbygger
Bolig	Ingen overordnet indikator, men en databasert diskusjon av boligsituasjonen
Produktivitet	Måles ved hjelp av flere faktorer (multifaktortilnærming)
Natur, landskap	Truede fugle- og dyrearter; årlig mengde ryddet land, salinitet (saltmengden i ferskvann), risikoutsatt eiendom i områder utsatt for salinitet; andelen av vann i vannforvaltningsområder der forbruket overstiger 70 prosent av bærekraftig forbruk
Menneskelig miljø	Luftforurensning: konsentrasjonen av finpartikler, overskridelser av anbefalte dagverdier
Hav og elvemunninger, fjordgap	Ingen overordnet indikator, men diskusjon av en rekke tilleggsindikatorer
Internasjonale miljøhensyn	Nettoutsippet av drivhusgasser
Familie, lokalsamfunn og samhörighet	Ingen overordnet indikator, men diskusjon av en rekke tilleggsindikatorer
Kriminalitet	Ofre for kriminalitet rettet mot personer og husstander
Styring, demokrati	Ingen overordnet indikator, men diskusjon av en rekke tilleggsindikatorer

ABS understreker at fremskritt er et mangfoldig begrep hvis innhold og indikatorers betydning avhenger av øynene som ser. Det har vært lagt vekt på å finne indikatorer som er utvetydige, og som har en omforent forståelse av hva som er god og dårlig utvikling, men ABS mener ikke å kunne levere en «bunnlinje» for fremskritt som for økonomien. Ei heller er hensikten med målingene å vurdere den til enhver tid sittende regjeringens politikk. Slike målinger kunne ellers lett bli et redskap for regjeringen når utviklingen er positiv – og for opposisjonen når den er negativ. ABS har da også inntrykk av at målingene påvirker den offentlige debatten mer enn den offentlige politikken.

Definisjonsmakt

For å sikre et mest mulig omforent utvalg av indikatorer er det bygget opp en omfattende styringsstruktur rundt prosjektet. Det ledes av et styre med «the Australian statistician», altså ABS' sjef, som styreleder, har en referansegruppe av eksperter fra akademia og sivilsamfunnet, gjennomfører offentlige seminarer om prosjektet, og blir underkastet grundig fagfelleevaluering.

Likevel (eller kanskje nettopp derfor) vil prosjektet ha betydelig definisjonsmakt, især fordi måling av fremskritt jo forutsetter sammenlignbarhet over tid. «Bordet fanger», den første målingen setter standarden for de påfølgende. ABS hevder imidlertid også å ha gjort den motsatte erfaringen – at målingene har bidratt til å forbedre dialogen med omgivelsene og gjort ABS mer brukerorientert (Webster mfl. 2008).

Irlands sosiale partnerskap gir gjenklang

Det irske statistikkbyrået Central Statistics Office (CSO) kom i 2008 med femte utgave av rapportserien «Measuring Ireland's progress», som ligger til grunn for denne artikkelen (CSO 2008). Rapportserien er et produkt av et ønske fra den sosiale partnerskapsavtalen for 2003-2005 mellom den irske regjeringen og 19 interesseorganisasjoner, samt fra National Statistics Board (NSB), regjeringens statistikkstrategiske organ.

Central Statistics Office of Ireland

Fremstillingen av irske forhold bygger på nettsidene til de omtalte aktørene samt artikler i Wikipedia.

Partnerskapsavtalen hadde «fortsatt fremskritt» som formål, og partnerne samt NSB hadde et felles ønske om at det irske statistikkbyrået skulle «bidra til en mer faktabasert offentlig politikk ved å utvikle et sett av nasjonale fremskrittindikatorer» (CSO 2008:8).

Bakgrunnen for rapportserien gjenfinner vi i OECDs formål med å måle fremskritt. Også gjennomføringen blir speilet i OECDs intensjoner, idet publikasjonen fremstår som en statistisk årbok basert på de områder og indikatorer som inngår i en politisk (partnerskapsmessig) omforent forestilling om fremskritt. OECDs policy om at regjeringer skal måles i forhold til sin måloppnåelsesevne (Caddy 2007), synes også å reflektere de irske mer enn de australske målingene av fremskritt, idet ABS som nevnt eksplisitt understreker at MAP ikke er en måling av «government performance».

Samtlige 108 indikatorer, som dekker 49 områder – sentrale emner er økonomi, innovasjon og miljø – i det irske CSOs rapport, må sies å tilhøre kategorien «objektivt observerbare samfunnsfunksjoner». Det synes ikke å bli fremlagt et eneste mål på hvorvidt det irske folk oppfatter det som at CSO derved måler fremskritt. I så måte kan rapporten fremstå som mer «ovenfra og ned» og preget av tenkemåten innenfor «the political establishment», enn hva OECD legger opp til.

Toppfolkenes fellesskap?

Rapporten gir grunn til å spørre om det i Irland – som det hevdes å være tilfelle i Norge (Hjellum 2007) – eksisterer et «toppfolkenes fellesskap». Den norske modellen for samfunnsstyring kjennetegnes av sterk korporatisme (Nordby 1994), det vil si en styringsform der det politisk valgte lederskapet samarbeider tett med interesseorganisasjonene på ulike samfunnsområder, spesielt arbeidslivet (næringsorganisasjoner, fagforeninger). «Social Partnership» er irsk korporatisme, initiert i 1987 etter en periode med høy inflasjon, svak økonomisk vekst, uoverkommelig statsgjeld, streiker og emigrasjon.

Den irske korporatismen, hvis første avtaleperiode hadde «nasjonal gjenreisning» som målsetting, anses å være en viktig bidragsyter til «den keltiske tigreren», en periode med så rask økonomisk vekst at Irland gikk fra å være et av Europas fattigste til å bli ett av verdens rikeste land (se tekstboks). Det eksisterer sannsynligvis mange meningsmålinger som viser hva irene mener om den sosiale partnerskapsmodellen, men disse refereres ikke i rapporten om Irlands fremskritt. I det hele er «democracy» og «governance» ikke tema for irsk fremskritt, slik det er for australsk.

«Den keltiske tigreren»

Irland lå på fjerdeplass i verden, plassert etter Norge, i kjøpekraftskorrigert bruttonasjonalprodukt per capita på FNs *Human Development Index* (HDI) for 2007/2008 og *The Economist Intelligence Unit's Quality of Life Index* for 2005. På sistnevnte indeks lå Irland alt i alt på førsteplass i verden, to plasser foran Norge. Det gjenstår å se hvordan den globale finanskrisen, som også Irland er hardt rammet av, påvirker disse posisjonene.

Det kan virke som om økonomisk vekst har økt den irske tilfredshet med livet. Irland var i 2006 nummer 11 av 178 land på den globale indeksen til Adrian White (University of Leicester) over subjektiv tilfredshet. Noen år tidligere publiserte Dagbladet resultater fra en undersøkelse der Irland lå på toppen og Norge på bunnen i tilfredshet blant ni undersøkte land. Dagbladets oppslag illustrerer forvirringen rundt slike indekser. Avisen hadde ikke fulgt med i tiden, men svingte den moralske svøpen over det rike sutrelandet Norge, mens de «fattige irene» ble hyllet for sine evner til å glede seg over lite. Oppslaget er kommentert tidligere (Rolland 2003).

I rapporten «Measuring Ireland's Progress» blir for øvrig den irske utviklingen sammenlignet med utviklingen i de øvrige EU-landene samt i andre utvalgte land, deriblant Norge, i den utstrekning det finnes sammenlignbare data.

Rapporten inneholder således et «Measure of Norway's Progress» også på de områdene irene finner viktige for å måle samfunnets fremskritt.

Britisk prosjekt i startgropen

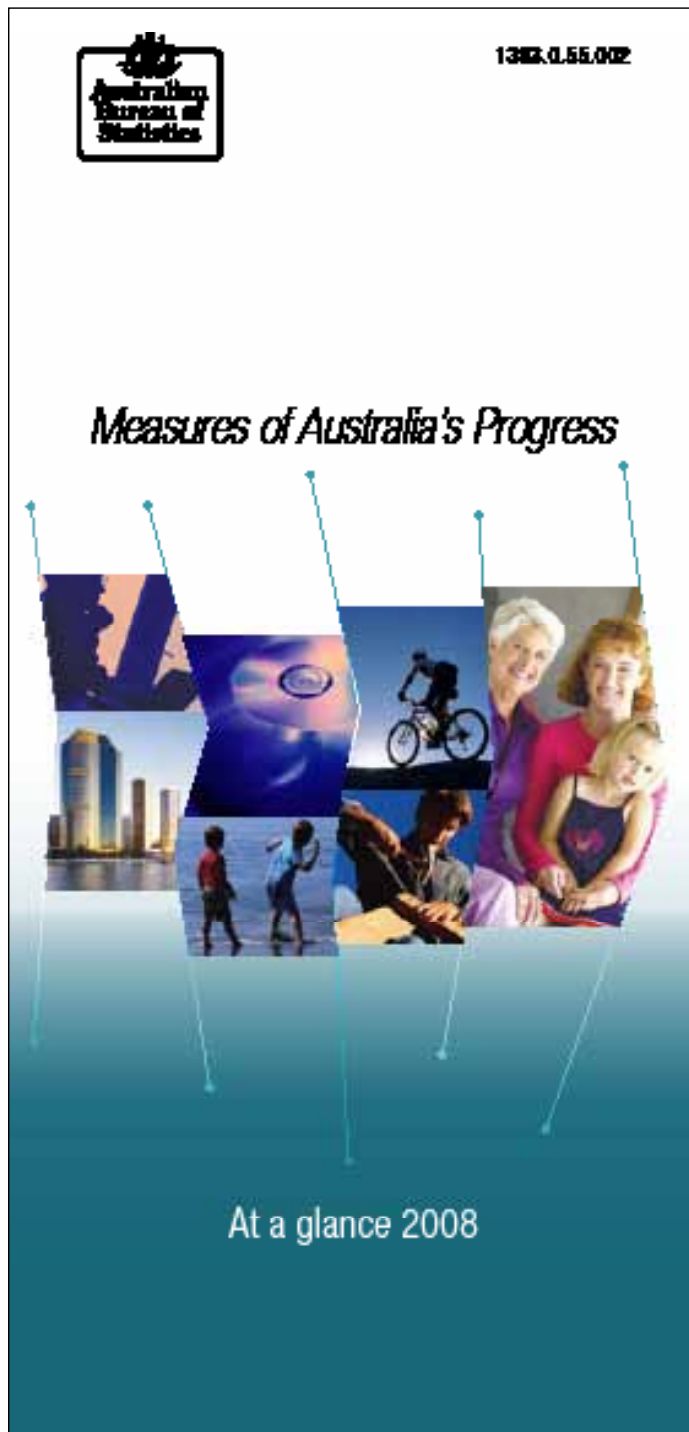
Mens ABS i Australia og CSO i Irland allerede har veletablerte programmer for måling av fremskritt, må Office for National Statistics (ONS) i Storbritannia sies fortsatt å være i startgropen. Dette fremgår av artikkelen «Measuring Societal Wellbeing» (måling av samfunnsmessig velvære) av Paul Allin (2007) i ONS' nye tidsskrift *Economic & Labour Market Review*. Det britiske byrået har imidlertid kommet til stadiet «innta plassene», for man har «signalisert måling av samfunnsmessig velvære som prioritert analytisk område» og «utvikler en plan for dette i lys av brukernes krav» (s. 51 i tidsskriftet).

Brukerkrav mottar ONS både fra sine internasjonale og sine nasjonale omgivelser. Internasjonalt omtales spesielt OECD og det globale «Measuring Progress»-prosjektet. Nasjonalt mottar det britiske statistikkbyrået signaler fra en lang rekke hold om å prioritere «samfunnsmessig velvære». Behovet for slike mål fremgår således av den britiske regjeringens strategi for bærekraftig utvikling (s. 48, 50-1), av målene til «HM Treasury» (finansdepartementet) om å «øke raten for bærekraftig vekst, og oppnå økende velstand og bedre livskvalitet» (s. 47-8). Det fremgår også av arbeidet til departementet for «Environment, Food and Rural Affairs» med å fremskaffe en felles forståelse av velvære som samfunnsmål (s. 46), dessuten av «The Local Government Act 2000», som gir lokale myndigheter «makt til å fremme sosial, økonomisk og miljømessig velvære i sine områder» (s. 48), og så videre.

Allin gjennomgår også enkelte eksempler på ONS-målinger av velvære. Artikkelens formål er imidlertid å bidra til diskusjonen om strategi og målemetoder, og gjennomgår derfor hva som har vært skrevet om dette i tidligere tider og andre steder, herunder arbeider som allerede er presentert i denne artikkelen. Det fremgår for øvrig at ONS deltar i en interdepartemental gruppe under navnet «Wellbeing Indicators Group».

Relevans for Statistisk sentralbyrå

Som medlem av OECD er Norge automatisk eksponert for den globale fremskrittssølgen. Statistisk sentralbyrå (SSB) har den samme visjon og hovedmål som kjerneområdene for måling av fremskritt i prosjektet «Measures of Australia's Progress (MAP)», at offisiell statistikk skal gi kunnskap som «styrker demokratiet og gir grunnlag for bærekraftig økonomisk, sosial og miljømessig utvikling» (SSB 2002:7). SSB er imidlertid på mange måter i samme situasjon

Referanser

ABS (2008): *Measures of Australia's Progress. At a glance 2008*, Australian Bureau of Statistics.

Allin, Paul (2007): «Measuring societal wellbeing», in *Economic & Labour Market Review* 1 (10), October: 46-52, Office for National Statistics.

Caddy, Joanne (2007): *Data and democracy: measuring progress and fostering participation*, Council of Europe Ad hoc Committee on e-democracy, 8 October, OECD/GOV.

CSO (2008): *Measuring Ireland's Progress 2007*, Cork, Ireland: Central Statistics Office.

Giovannini, Enrico (2008): «Statistics and Politics in a 'Knowledge Society'», in *Social Indicators Research* 86: 177-200.

Hall, Jon (udatert): *Measures of Australia's Progress (MAP)*, <http://www.oecd.org/dataoecd/42/7/41651285.pps>, Nedlastet 26.11.2008.

Hjellum, Thorstein (2007): *Politisk korrupsjon som demokratisk problem*, Oslo: Cappelen.

Lie, Einar og Hege Roll-Hansen (2001): *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*, Oslo: Universitetsforlaget.

Nordby, Trond (1994): *Korporatisme på norsk*, Oslo: Universitetsforlaget.

Rolland, Asle (2003): «Rikdom, likhet og misnøye. Om borgertilfredshet i det egalitære samfunn», i *Kirke og Kultur* 5/6: 495-506.

SSB (2002): *Strategi 2002-, Planer og meldinger 2002/18*, Statistisk sentralbyrå.

Trewin, Dennis (2006): *Measures of Australia's Progress – a Case Study of a National Report Based on Key Economic, Social and Environment Indicators*, Australian Bureau of Statistics.

Trewin, Dennis and Jon Hall (2005): *Measures of Australia's Progress, OECD Observer* 246-7, Dec. 2004-Jan. 2005, Nedlastet 4.9.2008.

Webster, Andres, Garth Bode and Horst Posselt (2008): *Measuring wellbeing – the Australian Bureau of Statistics' framework for social statistics*, Australian Bureau of Statistics, United Nations Expert Group Meeting on the Scope and Content of Social Statistics 9-12 September, United Nations, New York.

som det australske byrået var i før innføringen av MAP; SSB måler fremskritt, men sammenfatter og formidler ikke målingene under dette begrepet.

Statistisk metode er i sitt vesen komparativ, sammenlignende. Statistikere sammenligner størrelser i rom og tid, og identifiserer derved forskjeller og likheter, endringer og stillstand. Til dette føyer måling av fremskritt et spørsmål om hvorvidt en observert forskjell mellom tall er positiv eller negativ, om en observert endring av tall er til det bedre eller til det verre. Måling av fremskritt tilfører statistikken en normativ dimensjon, en *vurdering* av hva som er godt og dårlig ved samfunnet og tilværelsen.

Derved fører måling av fremskritt også til et dilemma for statistikken. På den ene side er statistikk *uten* vurderinger lik informasjon uten kunnskap. SSBs historikere Einar Lie og Hege Roll-Hansen illustrerte dette ved hjelp av romanfiguren Kent i Erlend Loes bok *Naiv. Super*. Kent, som arbeider i Statistisk sentralbyrå, er «en karikatur av en statistiker», for han «kan alt, men *forstår* svært lite» (Lie og Roll-Hansen 2001:415). OECDs prosjekt om måling av fremskritt legger til grunn nøyaktig det samme, at statistikk uten vurderinger er informasjon uten kunnskap. Formålet med prosjektet er derfor å utvikle et felles sett av data som til sammen viser en nasjons generelle fremskritt, slik at det politiske spillet endres fra et spill med mangelfull informasjon til et spill med perfekt informasjon, hvilket vil kunne resultere i hittil ukjente forbedringer av den samfunnsmessige velferd (Giovannini 2008:189).

På den annen side er statistikk *med* vurderinger politikk. Statistikkens vurderingsgrunnlag er normative forestillinger om hva som er det gode samfunn og gode liv, og som det australske byrået understreker i forbindelse med sitt MAP-prosjekt, er det blant innbyggerne, og i deres politiske partier med sine ideologier, ulike oppfatninger om mål, midler og prioriteringer.

Ved å utnytte sine omfattende samfunnskunnskaper til å uttale seg om hvordan utviklingen bør være, kan statistikere tilrane seg større innflytelse enn det som godt er ut fra det demokratiske prinsippet om «en person, en stemme». Mot dette igjen taler at den som har store kunnskaper om samfunnet, også bør ha plikt til å stille sine kunnskaper til rådighet nettopp for allmennheten. I Norge er det ifølge SSBs historikere en sterkere tradisjon enn i mange andre land at statistikkbyrået skal være faglig uavhengig og drive forskning og analyse i tilknytning til statistikken (Lie og Roll-Hansen 2001:418). Dette skulle tilsi at måling av fremskritt er i pakt med SSBs tradisjon.

Til denne tradisjonen hører også ansvar for å måle fremskritt i samsvar med en omforent forståelse av hva som er målene for fremskrittet. Den australske erfaringen med MAP tilsier at det å komme til enighet om dette i seg selv kan være en krevende prosess. Imidlertid viser erfaringen også at dette er en prosess der statistikkbyrået gjerne må være pådriveren.

Ulønnet arbeid skaper store verdier

Ulønnet arbeid i egen husholdning – som matlaging, rengjøring og barnepass – er ikke inkludert i landets verdiskaping slik denne måles i bruttonasjonalproduktet (BNP). Beregninger viser at verdiskapingen i husholdningene utgjorde 24 prosent av BNP og var større enn verdiskapingen i oljevirkksomheten i 2000. Om lag 60 prosent av denne verdiskapingen ble utført av kvinner.

Vi har lang tradisjon for å gjennomføre beregninger av verdien av ulønnet husarbeid i Norge. Statistisk sentralbyrås første direktør, Anders Nicolai Kiær, regnet ut at kvinners ulønnede husarbeid utgjorde 15 prosent av nasjonalinntekten i 1912. «For ham var det en opplagt meningsløshet at en betalt tjenestepike skulle regnes med, mens virkningene av en husmors eller bondekones innsats skulle utelates» (Lie og Roll-Hansen 2001, s. 339).

I de første beregningene av nasjonalinntekten under og etter annen verdenskrig ble også ulønnet husholdningsarbeid inkludert: «Det regnes ikke bare med betalt husarbeid. Også husmødrene og de hjemmeværende døtres ubetalte arbeid i hjemmet er forsøkt beregnet» (Statistisk sentralbyrå 1946, s. 82). Det var altså bare kvinner som ble inkludert i disse beregningene. Slike beregninger ble publisert som en del av nasjonalbudsjettet fram til 1949.

Tatt ut av nasjonalregnskapet i 1952

I den første fullstendige nasjonalregnskapspublikasjonen fra 1952 var imidlertid ulønnet husarbeid ikke lenger inkludert. Husarbeid ble definert på følgende måte: «Husarbeid i den utstrekning det har ervervs karakter, herunder alt lønt husarbeid og husmødrenes arbeid med stell av rom, matlaging o.l. for losjerende og arbeidere på arbeidsgivers kost, men ikke husmødrenes arbeid ellers» (Statistisk sentralbyrå 1952, s. 50).

Årsaken til at ulønnet husarbeid ble tatt ut, var hensynet til internasjonal sammenliknbarhet. I henhold til de første internasjonale retningslinjene for nasjonalregnskap, som ble utgitt av FN i 1952, skulle ulønnede tjenester som husholdningene produserer for eget bruk, ikke regnes med i BNP. Nasjonalregnskapets rolle i konjunkturanalyser ble etter hvert viktigere (Aslaksen og Brathaug 1990).

FN har imidlertid anbefalt landene å gjennomføre beregninger av verdien av ulønnet arbeid i husholdningene som et tilleggsregnskap eller såkalt satellittregnskap til det ordinære nasjonalregnskapet. Slike beregninger er beskrevet i Brathaug (1990) og Dahle (1993). Det er nå gjennomført nye beregninger av verdien av ulønnet husholdningsarbeid med utgangspunkt i data fra Tidsbruksundersøkelsen 2000/2001.

Hvordan beregne verdien av husholdsarbeidet?

Definisjonen av ulønnet husholdsarbeid bygger på aktivitetsinndelingen fra tidsbruksundersøkelsene (se tekstboks). Det skilles mellom husarbeid, vedlikeholdsarbeid og omsorgsarbeid. Dette er arbeid som i prinsippet kunne vært utført som lønnede tjenester av personer utenfor husholdningen. Det er for eksempel mulig å leie hjelp til rengjøring og barnepass.

Janne Reiakvam og
Tor Skoglund

Janne Reiakvam er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for nasjonalregnskap. (jre@ssb.no)

Tor Skoglund er seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for nasjonalregnskap. (tsk@ssb.no)

Det ulønnede husholdsarbeidet omfatter også vedlikehold og oppussing av egen bolig. Produksjon av varer til eget bruk av grønnsaker, bær og frukt er imidlertid inkludert i det ordinære nasjonalregnskapet og er derfor ikke tatt med her. Tid brukt til innkjøp av varer og tjenester og reiser i samband med husholdsarbeidet er også utelatt. Disse aktivitetene ble heller ikke inkludert i SSBs tidligere beregninger av ulønnet husholdsarbeid.

I beregningene for 2000 er verdien av husholdsarbeidet beregnet ved å sette en «pris» på timene som er brukt på dette arbeidet. Denne prisen er satt

lik lønnskostnadene som en arbeidsgiver ville betalt for det samme arbeidet utført i markedet. Vi har tatt utgangspunkt i lønn for fagarbeidere i de ulike aktivitetene og lagt til arbeidsgiveravgift og andre trygde- og pensjonspremier som arbeidsgivere normalt betaler. Som i tidligere beregninger forutsetter vi at verdiskapingen (bruttoproduktet i nasjonalregnskapets terminologi) er lik summen av disse lønnskostnadene. Beregningene er gjennomført for kvinner og menn separat, og bygger på tre typer av data som multipliseres:

- gjennomsnittlig tid per dag brukt til ulike aktiviteter per person 16-74 år
- timelønnskostnad for hver aktivitet
- totalt antall personer 16-74 år

Siden tidsbruksundersøkelsene bygger på tidsbruken per dag, må vi også multiplisere med 365 for å få verdi per år. Antall personer i aldersgruppen 16-74 år er beregnet fra befolkningsstatistikken for 2000 (tabell 05839: Folkemengde, etter kjønn og ettårig alder i Statistikkbanken i SSB).

En alternativ metode er å beregne verdien av husholdsarbeidet ved alternativkostnadene eller oppofringskostnadene ved tidsbruken. Denne metoden er brukt av Brathaug (1990). Metoden innebærer at en tar utgangspunkt i lønnsatsen (når alternativet ville vært lønnsarbeid) for det husholdningsmedlemmet som utfører det ulønnede arbeidet i husholdningen. Dersom mannen i en husholdning har høyere lønn enn kvinnen, vil konsekvensen av denne metoden være at verdien av at mannen bruker en time på rengjøring være høyere enn når kvinnen utfører det samme arbeidet. Det er også problematisk å fastsette alternativlønnen for de som er frivillig hjemmearbeidere eller arbeidsledige.

Tiden vi bruker på ulike husholdsaktiviteter

I SSBs tidsbruksundersøkelser framkommer resultatene ved at et utvalg av befolkningen fører dagbøker over tiden som blir brukt på ulike aktiviteter. Det er den faktiske tidsbruken som registreres, uten hensyn til effektiviteten eller kvaliteten av arbeidet. Dataene samles inn for alle dager i året gjennom et helt år. Både hverdager, helligdager og feriedager regnes med. Hver person som er med i undersøkelsen, fyller ut dagbok for to dager etter hverandre. Delta-kerne blir bedt om å notere både hovedaktiviteter og eventuelle biaktiviteter i dagboka. I beregningene av verdiskaping baserer vi oss på hovedaktivitetene.

SSB har gjennomført tidsbruksundersøkelser for årene 1971/1972, 1980/1981, 1990/1991 og 2000/2001. Det er om lag 6 000 observasjoner som ligger til grunn for hver av disse undersøkelsene.

I 2000 brukte alle personer i alderen 16-74 år i gjennomsnitt 2 timer og 23 minutter per dag på husholdsarbeid slik vi har definert det her. Dette er 1 time mindre enn gjennomsnittlig tid brukt på inntektsgivende arbeid (Vaage 2002, s. 36). Mens nesten alle hadde utført en eller annen form for husholdsarbeid, var det under halvparten av personene som hadde utført inntektsgivende arbeid. Hovedtyngden av tidsbruken i husholdningene gjaldt vanlig husarbeid, hvor matlaging og rengjøring var de mest tidkrevende aktivitetene. Omsorgsarbeid knyttet til pass og stell av barn la beslag på mye tid for småbarnforeldre, men når vi beregner gjennomsnittlig tidsbruk for alle personer mellom 16 og 74 år, blir tallet vesentlig lavere.

Forutsetninger om lønn

Ved å multiplisere tid brukt på ulike husholdsaktiviteter med lønnssetser kan vi beregne verdien av dette arbeidet. Utgangspunktet er at tiden skal verdsettes etter hva det ville ha kostet å erstatte egen arbeidsinnsats med betalt arbeidskraft. Det forutsettes dermed at hjemmearbeideren er like produktiv som en lønnet spesialist.

Vi har brukt data fra lønnsstatistikken for de yrkene som er best mulig tilpasset de ulike husholdsaktivitetene. Samme lønnssetser er brukt for kvinner og menn. For husarbeid bruker vi lønnen for kokker, hjemmehjelp og renholdere. For vedlikeholdsarbeid er det blant annet brukt lønn for gartnere, malere og snekkere. For omsorgsarbeid er det lønnen for barnehageassistenter, hjemmehjelp og hjemmesykepleiere som ligger til grunn for beregningene. Siden mange av disse yrkene er lavlønnsyrker, er timelønnskostnadene for husholdningsarbeidet gjennomgående lavere enn gjennomsnittet for alle lønnstakere i ordinært lønnsarbeid (om lag 130 mot 178 kroner per time i 2000).

En viktig datakilde i beregningene har vært lønns- og personalstatistikken for kommunale arbeidstakere fra Kommunenes Sentralforbund. Det er brukt regulativlønn for de utvalgte yrkene. For noen yrker er SSBs lønnsstatistikk for 2000 brukt som kilde. Månedslønn er regnet om til timelønn ved å forutsette standard arbeidstid (37,5 timer ganger 4,33 uker per måned). Lønnen er tillagt arbeidsgiveravgift og andre trygde- og pensjonspremier med 20 prosent for alle grupper.

Definisjon av husholdsarbeidet

Husarbeid

- matlaging, borddekking, servering
- oppvask, rydding av bord
- rengjøring og rydding av boligen
- vasking/stryking av tøy
- vedlikehold av tøy, sko, søm
- fyring, vedhugging, vannhenting

Vedlikeholdsarbeid

- stell av hage, tomt
- luften hund
- stell av kjæledyr ellers
- byggearbeid, vedlikehold, oppussing av bolig
- vedlikehold, reparasjon av bil/motorsykel
- vedlikehold og reparasjon av annet utstyr

Omsorgsarbeid

- pass og stell av barn
- følge/hente barn
- hjelp til lekselesing
- lek med barn
- samtaler med barn
- høytlesing for barn
- annen omsorg for barn
- pleie/hjelp til voksne i eget hushold
- hjelp til andre hushold

Tabell 1. **Utførte timeverk i lønnet arbeid for alle lønnstakere, og ulønnet husholdsarbeid. 2000. Millioner timeverk**

	Lønnet arbeid	Ulønnet husholdsarbeid			
		I alt	Husarbeid	Vedlikeholdsarbeid	Omsorgsarbeid
I alt	3 035,7	2 770,8	1 618,0	514,1	638,8
Kvinner	1 225,7	1 701,3	1 136,1	161,5	403,7
Menn	1 810,0	1 069,5	481,9	352,6	235,1

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2. **Anslag på verdiskapingen i ulønnet husholdsarbeid. 2000. Milliarder kroner og prosent**

	I alt	Kvinner	Menn
Verdiskaping i alt	358,6	219,7	138,9
Husarbeid	198,0	144,8	53,2
Vedlikeholdsarbeid	79,1	25,2	53,9
Omsorgsarbeid	81,6	49,8	31,8
Verdiskaping i alt som andel av BNP	24	15	9
Verdiskaping i alt som andel av BNP Fastlands-Norge	32	20	12

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

359 milliarder kroner i 2000 – mer enn oljevirkosmheten

Det totale antallet utførte timeverk i ulønnet husholdsarbeid var om lag 10 prosent lavere enn antall timeverk utført i lønnet arbeid for alle lønnstakere i 2000 (tabell 1). For kvinner var imidlertid omfanget av husholdsarbeidet målt i timeverk nesten 40 prosent høyere enn lønnsarbeidet i den formelle økonomien. Dette skyldes blant annet at flere kvinner utfører husholdsarbeid enn de som er yrkesaktive i aldersgruppen 16-74 år. Dessuten ble husholdsarbeidet utført 365 dager i året, mens et gjennomsnittlig arbeidsår var 230 dager for lønnstakere i 2000. Samlet sett tilsvarte det ulønnede husholdsarbeidet 1,6 millioner normalårsverk når vi regner 1 725 timeverk i et normalårsverk.

Vi har beregnet verdiskapingen i ulønnet husarbeid totalt til 359 milliarder kroner i 2000 (tabell 2). Verdiskapingen i husholdningene var dermed høyere enn oljevirkosmhetens verdiskaping dette året, og omtrent 3,5 ganger verdiskapingen i helse- og sosialsektoren. Verdien av det ulønnede husholdningsarbeidet tilsvarte 24 prosent av BNP.

Om lag 60 prosent av verdiskapingen ble utført av kvinner. Kvinnene utførte en stor del av husarbeidet og mesteparten av omsorgsarbeidet. Menn hadde dobbelt så høy beregnet verdiskaping som kvinner når det gjaldt vedlikeholdsarbeid. Dette skyldes at de brukte mer tid på vedlikehold og oppussing av bolig, og at lønnsatsen her var høyere enn for annet husholdsarbeid.

Sammenlikning med tidligere beregninger

Tidligere beregninger har vist at verdien av ulønnet husholdsarbeid svarte til 43 prosent av BNP i 1972 og 33 prosent i 1990. Vi har da tatt hensyn til at bruttonasjonalproduktet er revidert opp etter at disse beregningene opprinnelig ble utført. I Dahle (1993) ble de tilsvarende tallene oppgitt til henholdsvis 50 og 37 prosent. Resultatene for 2000 – 24 prosent av BNP – må også sees i lys av at dette året bidro en ekstraordinær vekst i oljeprisene til sterk vekst i BNP målt i løpende priser. I forhold til BNP for Fastlands-Norge var nedgangen i husholdsarbeidets relative verdi mindre i den siste tiårsperioden. Her var prosentene henholdsvis 39 (1990) og 32 (2000).

Verdien av husholdsarbeidet økte med nesten 50 prosent fra 1990 til 2000 målt i løpende priser. Mens den gjennomsnittlige lønnsveksten på de tjenester som inngår i beregningen, økte med nær 60 prosent, har antall timeverk brukt til husholdsarbeid gått ned. Menn brukte om lag like lang tid på husholdsarbeid i 2000 som i 1990. Kvinner, derimot, brukte 35 minutter kortere tid. For hele perioden 1972-2000 har den tiden kvinner bruker på husholdsarbeid gått ned med 2 timer, mens menn i gjennomsnitt brukte 15 minutter mer på dette arbeidet i 2000 i forhold til 1972 (Vaage 2002).

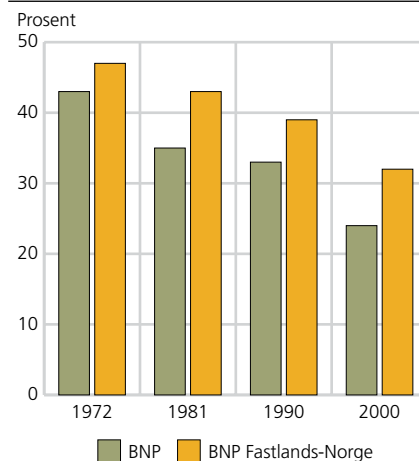
Den sterkeste nedgangen finner vi i husarbeid som matlaging, oppvask og rengjøring, mens det har vært liten endring i tiden som brukes på vedlikeholdsarbeid i denne perioden. Det har relativt sett vært en sterkere nedgang i tidsbruken på husholdsarbeidet fra 1990 til 2000 enn i perioden 1980-1990.

Det kan være flere årsaker til nedgangen i tiden brukt på husholdsarbeidet og verdien av dette arbeidet sett i forhold til BNP. Én årsak er teknologiske forbedringer i utstyr som brukes til matlaging, oppvask og rengjøring. En kan nå utføre det samme arbeidet mer effektivt og på kortere tid enn tidligere. Dessuten var siste del av 1990-tallet en periode med sterk økonomisk vekst og økende yrkesaktivitet. Dette førte til at flere fikk råd til å kjøpe tjenester til rengjøring og oppussing i husholdningene, og spise mer ute på restauranter og kaféer. Når det samme arbeidet overføres fra ulønnet husholdningsarbeid til markedsøkonomien, vil dette også bidra til vekst i bruttonasjonalproduktet, slik dette beregnes i nasjonalregnskapet.

Nyttig tilleggsinformasjon til BNP

De internasjonale retningslinjene for nasjonalregnskap – som er revidert flere ganger siden 1952 – sier at ulønnet arbeid i egen husholdning ikke skal regnes med i bruttonasjonalproduktet. Landene oppmuntres imidlertid til å beregne såkalte satellitregnskaper for å belyse enkelte saksområder ved hjelp av nasjonalregnskapets begreper. Ulønnet husholdsarbeid er et slikt område. Kunnskap om omfang og fordeling av ubetalt arbeid gir oss et mer fullstendig bilde av husholdningenes økonomiske levekår enn ved bare å se på markedsbestemt lønnsinntekt. Våre beregninger viser at dette arbeidet, samlet sett, har en betydelig samfunnsøkonomisk verdi i Norge. Selv om menn etter hvert utfører mer av husholdningsarbeidet, var det ved begynnelsen av dette tiåret fortsatt kvinnene som bidro mest til verdiskapingen.

Figur 1. Verdiskapingen i ulønnet husholdsarbeid som andel av BNP (bruttonasjonalprodukt) og BNP Fastlands-Norge

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

Referanser

Aslaksen, Iulie og Ann-Lisbet Brathaug (1990): Usynlige kvinner – Trenger vi nye mål for verdiskaping? *Samfunnsspeilet* nr. 2 1990, Statistisk sentralbyrå.

Brathaug, Ann Lisbet (1990): Verdiskaping i husholdningene, *Økonomiske analyser* nr. 3 – 1990, Statistisk sentralbyrå.

Dahle, Anne Berit (1993): «Verdien av ulønnet arbeid i husholdningene», i *Sosialt utsyn* 1993, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå.

Lie, Einar og Hege Roll-Hansen (2001): *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*, Universitetsforlaget, Oslo.

Statistisk sentralbyrå (1946): *Nasjonalinntekten i Norge 1935-1943*, Norges offisielle statistikk X. 102.

Statistisk sentralbyrå (1952): *Nasjonalregnskap 1930-1939 og 1946-1951*, Norges offisielle statistikk XI. 109.

Vaage, Odd Frank (2002): *Til alle døgnets tider. Tidsbruk 1971-2000*, Statistiske analyser 52, Statistisk sentralbyrå.

Det vanskelige fattigdomsbegrepet

Inntektsfattig eller levekårsfattig?

Hva er det politikerne egentlig vil bekjempe når de snakker om å avskaffe og bekjempe fattigdom? Fattigdom kan defineres og måles på mange ulike måter. Det vanligste er å måle inntekten. Da kan man få alt fra 2 til 13 prosent fattige i Norge. Men fattigdom kan også bety dårlige levekår og mangel på goder. Selv om lav inntekt og levekårsproblemer henger tett sammen, er de også to atskilte forhold.

Tor Morten Normann

Artikkelen bygger på en nylig utgitt rapport. Se Normann, Tor Morten (2009), *Fattigdomsrisiko – en levestilnærming*, Rapporter 2009/11, Statistisk sentralbyrå. For utdyping og detaljer viser vi til denne rapporten.

Debatten om fattigdom og bekjempelsen av den følger en linje fra antikken og frem til vårt moderne velferdssamfunn. Hva man har ment med fattigdom, har naturlig nok variert, men også her finnes en rød tråd i det at fattigdom nesten alltid ses relativt i forhold til omgivelsene. Adam Smith formulerte dette omtrent slik for drøyt 230 år siden:

En linskjorte ... er, strengt tatt, ikke en livsnødvendighet. Jeg antar at grekerne og romerne levde veldig komfortabelt selv om de ikke hadde lintøy. Men i størstedelen av Europa i dag vil en troverdig dagarbeider skjemmes over å opptre i offentligheten uten en linskjorte, siden en slik mangel kan antas å skyldes den skammelige grad av fattigdom som ingen kan falle under uten å vise ekstremt dårlig framferd.

Smith, 1776, Book 5, Chapter 2
(fritt oversatt av artikkelforfatteren)

Å kunne opptre i offentligheten uten skam var altså selve kjernepunktet i Smiths forståelse av fattigdom. Varianter av denne tilnærmingen er fremdeles rådende, og de fleste fattigdomsdefinisjoner tar utgangspunkt i relativ knapphet på goder (for eksempel Rawls 1971, Townsend 1979 og Sen 1992). Godene kan være av både materiell og immateriell art, og hva og hvor mye man trenger, vil variere fra sted til sted.

Uten inntekt – ingen goder

Den aller vanligste måten å måle fattigdom på i dag er å ta utgangspunkt i inntekt. Inntekt må vi ha for å skaffe oss goder i et moderne samfunn, og det er lett sammenlignbare mål i både tid og rom. Slike målinger forutsetter at vi definerer hva som regnes som inntekt. Vi må også avgjøre hvor stor inntekten skal være for at en person eller husholdning ikke skal være fattig. Inntekten må med andre ord være tilstrekkelig for å skaffe seg nødvendige goder. Det en slik definisjon sjelden gir svar på, er hvilke og hvor mange goder som er nødvendige.

I denne artikkelen bruker vi ulike innteksdefinisjoner av fattigdom for å se i hvilken grad det er samsvar mellom lave inntekter og viktige levekårsproblemer. Slik kan vi belyse om de allment rådende definisjonene av lav inntekt beskriver en reell fattigdomsrisiko, det vil si levekårsproblemer som følge av lav inntekt. Vi tar dermed utgangspunkt i en mer sammensatt tilnærming til fattigdom, der et bredt spekter av det vi regner som nødvendige levekårsgoder, tas med (Tomlinson mfl. 2008).

Tor Morten Normann er statsviter og seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levestilstatistikk. Han jobber med analyser av levestilundersøkelser, og er fagansvarlig for levestilundersøkelsen EU-SILC. (tmn@ssb.no)

Hvor stor inntekt trenger du?

Lav inntekt blir ofte betegnet som fattigdom, men for å unngå misforståelser skal vi her kalle det *inntektsfattigdom*. Det finnes i hovedsak to ulike måter å definere inntektsfattigdom på.

Den første er helt relativ og tar utgangspunkt i inntektsfordelingen i et samfunn. Da summeres inntektene for alle husholdninger i hele landet, vektet ut fra hvor mange voksne og barn det er i husholdningen (ekvivalensvekt som tar høyde for stordriftsfordeler). Så tar man den husholdningsinntekten som deler hele fordelingen i to like deler (median), og sier at alle husholdninger som har mindre enn en gitt prosent av median, kan defineres som fattige.

Dette kjenner vi blant annet som EU-definisjonen, hvor de som har mindre enn 60 prosent av median, befinner seg i fattigdomsrisiko («at-risk of poverty»). I denne artikkelen kaller vi det EU60 (se også definisjonsboks). Innenfor denne tilnærmingen finnes det store variasjonsmuligheter, blant annet i hvordan man regner stordriftsfordeler, definerer inntekt og tar hensyn til andre økonomiske forhold, som for eksempel formue. Det er også relativt vanlig å se på inntekt over tid for å unngå at kortsiktige svingninger i inntekten skal slå ut for mye (Statistisk sentralbyrå 2009).

Den andre måten er en litt mer absolutt tilnærming med utgangspunkt i en «forbrukskurv». I praksis er det et budsjett som skal dekke alle nødvendige forbrukssteder som en husholdning bør ha råd til. Budsjettet sammenlignes så med husholdningens disponible inntekt. Selve budsjettet kan ses som absolutt fordi det er uavhengig av inntektsfordelingen i samfunnet, men det er likevel relativt fordi nødvendig forbruk varierer fra sted til sted. En forbrukskurv med nødvendige goder vil for eksempel ikke være lik i Norge og Portugal. Når vi har laget en slik forbrukskurv, har vi tatt utgangspunkt i standardbudsjett for husholdninger som er utarbeidet av Statens institutt for forbruksforskning (SIFO). Standardbudsjettet dekker ikke bokostnader, så vi har lagt til de faktiske boutgiftene en husholdning har, basert på EU-SILC data (renter, avdrag, husleie, strøm, avgifter og så videre).

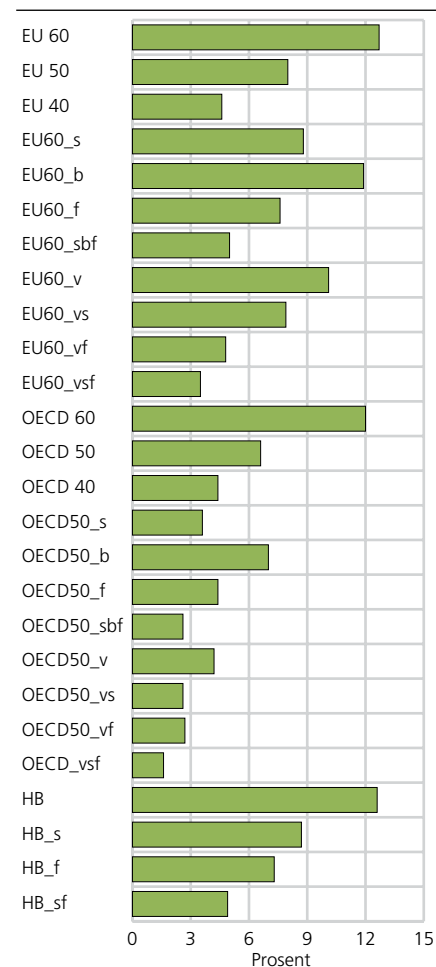
Det finnes en rekke muligheter til å variere innenfor disse to måtene å definere inntektsfattigdom på. Det kan for eksempel være gode grunner til å ta hensyn til studenter og/eller formuende, og selve inntektsbegrepet kan også diskuteres. Det er heller ikke gitt hvordan stordriftsfordeler skal regnes. Vi har laget til sammen 26 varianter av mål på inntektsfattigdom for å vise at de gir til dels store forskjeller i hvor mange og hvem som er inntektsfattige (se tekstboks og figur 1).

Datagrunnlaget – Levekårsundersøkelsen EU-SILC

EU-SILC er en årlig europeisk utvalgsundersøkelse om inntekt og levekår, samordnet av EUs statistikkorgan Eurostat. Undersøkelsen er landsrepresentativ for personer fra 16 år og over. I 2007 oppnådde vi svar fra 6 070 personer i Norge. Undersøkelsen er lagt opp som et panel der alle deltar i opp til åtte år. Den gir opplysninger om husholdningens økonomi, herunder subjektive oppfatninger om økonomien, bolig, boforhold, boligøkonomi, barnetilsyn, helse samt arbeid og arbeidssituasjon. Til intervjuundersøkelser knyttes en rekke opplysninger om husholdningens inntekter fra offentlige registre. I denne artikkelen brukes i hovedsak data fra 2007 (som dekker inntektsåret 2006), men tar også hensyn til inntekt en treårsperiode under omtalen av vedvarende lavinntekt.

Andeler med lavinntekt som vises her, vil avvike noe fra det som kommer frem ved bruk av inntektsundersøkelsen (Statistisk sentralbyrå 2009). I hovedsak skyldes det at EU-SILC ikke omfatter barn under 16 år. Dessuten er EU-SILC en utvalgsundersøkelse, og ikke totaltelling slik som inntektsundersøkelsen. Det er alltid en viss usikkerhet heftet ved utvalgsundersøkelser. Det kan også være noe forskjell i definering av husholdninger, fordi en intervjuundersøkelse har mulighet til å kartlegge den eksakte husholdningen på intervjuetidspunktet. Data basert på register må forholde seg til registrert husholdning, men med noe tilpasning, blant annet for å identifisere studenter.

Figur 1. Andel personer 16 år og over som faller under ulike grenser for årlig lavinntekt. 2006

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC, Statistisk sentralbyrå 2007.

Fra 2 til 13 prosent inntektsfattige

Selve definisjonsdebatten er avgjørende for diskusjonen om fattigdomsnivået, og også om hvilke grupper i befolkningen som er utsatt for fattigdom. Dermed vil det også være viktig for hvordan tiltak mot fattigdom utformes. Med de ulike definisjonene av inntektsfattigdom vi har laget her, vil andelen fattige i den voksne befolkningen i Norge ligge et sted mellom 2 og 13 prosent.

Den høyeste andelen inntektsfattige får vi når vi bruker definisjonene som måler 60 prosent av medianinntekt med EUs ekvivalensskala (EU60) eller definisjonen med husholdningsbudsjett (HB). Den laveste andelen får vi når vi bruker OECDs ekvivalensskala og bruker 50 prosent av medianinntekt målt over tre år, samtidig som vi holder studenter og de med 50 000 i kontant formue utenfor (OECD50_vsf). Når forskjellen mellom disse er hele 11 prosentpoeng, som tilsvarer omtrent 400 000 personer, bør det være tydelig at vi må være presise i hva vi mener med fattigdom, og hva vi ønsker at begrepet skal dekke.

Problemer i stedet for kroner

Den offentlige debatten handler stort sett om fattigdom som lav inntekt. Men det er mulig med en annen tilnærming, der vi heller ser på fattigdom som

Ulike definisjoner av lavinntekt

Vi tar hele tiden utgangspunkt i husholdningens samlede inntekt etter skatt. Definisjonene av lavinntekt er sammensatt av tre komponenter i ulike kombinasjoner:

Første komponent angir relativ eller absolutt tilnærming. **EU** betyr relativ tilnærming basert på EUs ekvivalensskala, første voksen = 1, andre voksne = 0,5, barn = 0,3. **OECD** betyr relativ tilnærming basert på OECDs opprinnelige ekvivalensskala, første voksen = 1, andre voksne = 0,7, barn = 0,5

HB betyr absolutt tilnærming basert på husholdningsbudsjett, utgangspunkt i SIFOs standardbudsjett for husholdninger, inklusive faktiske boutgifter

For de relative tilnærminger har vi i tillegg et tall som angir avstand til median, **60**, **50** og **40**. EU60 betyr da 60 prosent av median med EU-skala, mens OECD50 betyr 50 prosent av median med OECD skala.

Til sist har vi også bokstavhaler på noen definisjoner. Disse kan finnes enkeltvis eller i kombinasjon:

_s: Studenter holdes utenfor gruppen med lavinntekt.

_f: Personer som bor i husholdning med 50 000 kroner eller mer i kontant formue, altså bankinnskudd og lignende (brutto finanskapital), holdes utenfor gruppen med lavinntekt.

_b: Stipulert verdi av å bo i eid bolig er lagt til.

_v: Inntekt målt som gjennomsnitt over tre år.

Målet **EU60_vsf** betyr dermed lavinntekt som 60 prosent av median, målt over tre år, studenter og formuende holdt utenfor, **HB_s** betyr lavinntekt etter husholdningsbudsjett, studenter holdt utenfor.

Indeks for levekårsproblemer

Summert indeks der vi legger sammen andeler personer over 16 år med følgende levekårsproblemer:

Betalingsproblemer og subjektiv økonomi:

Minst en av to betingelser: 1) minst ett betalingsproblem, og/eller 2) ikke kunne betale en uforutsett regning på 10 000 kroner samtidig som det er svært vanskelig, vanskelig eller forholdsvis vanskelig å få endene til å møtes.

Mangel på goder:

Minst en av to betingelser: 1) mangler minst ett av godene: passe varm bolig, kjøtt/fiskemiddag annenhver dag og en ukes feriereise i året, og/eller 2) ikke disponerer enten PC eller bil av økonomiske årsaker.

Helseøkonomi: Har ikke råd til å gå til enten lege og/eller tannlege.

Sosial ekskludering: Mangler minst ett av tre goder: 1) ukentlig kontakt med venner, 2) ukentlig kontakt med familie og 3) mulighet til hjelp fra naboer.

Organisasjonsdeltakelse: Ikke deltatt i noen form for organisasjonsaktivitet de siste tolv månedene

Kronisk sykdom: Langvarig/kronisk sykdom.

Boligproblemer: Minst en av to betingelser: 1) opplever trangbodddhet, og/eller 2) har minst ett boligmiljøproblem (støy, forurensning, kriminalitet og hærverk).

dårlige levekår. I stedet for å se bare på årsaken (lav inntekt), ser vi dermed på hvordan fattigdom arter seg i form av levekårsproblemer. Vi kan altså telle problemer i stedet for kroner. Men heller ikke dette er uproblematisk. Spørsmålet som dukker opp er: Hvilke problemer handler om fattigdom og hvilke gjør det ikke? I vår tilnærming har vi tatt utgangspunkt i en tilnærming med sammensatte problemer presentert i Tomlinson mfl. (2008) og laget en enkel summert indeks ut fra sju ulike levekårsproblemer (se tekstboks).

Figur 2 viser hvor store andeler i befolkningen i alderen 16 år og over som har de ulike levekårsproblemene som inngår i indeksen, og hvor store andeler som har fra 0 til 7 av disse problemene. Det er relativt høye andeler med problemer på hvert av områdene, med unntak av helseøkonomi (ikke råd til å oppsøke lege eller tannlege).

Summeringen av antall problemer viser at et fåtall opplever mange av disse levekårsproblemene samtidig. Halvparten av befolkningen har ett eller ingen av problemene. Hvis vi setter som krav at man må oppleve minst fire problemer, finner vi drøye 9 prosent som vi kan kalle *levetårsfattige*. Setter vi derimot grensen ved fem problemer, som kan være rimelig, siden vi da er sikre på at minst ett av problemene er direkte knyttet til økonomi, blir andelen *levetårsfattige* 3 prosent.

Rammer levetårsfattigdom og inntektsfattigdom likt?

Det interessante spørsmålet når vi diskuterer inntektsfattigdom og levetårsfattigdom, er om vi faktisk diskuterer årsak og virkning. Er det slik at inntektsfattige blir levetårsfattige? Enkle sammenligninger av hvilke grupper i befolkningen som er utsatt for disse to typene fattigdom, viser at levetårsfattigdom henger mer sammen med alder enn inntektsfattigdom, blant annet fordi de eldste er mer utsatt for kronisk sykdom og sosial ekskludering. De eldste er også relativt ofte lavinntektsfattige, men ikke når vi tar hensyn til formue, det vil si 50 000 kroner eller mer «på bok».

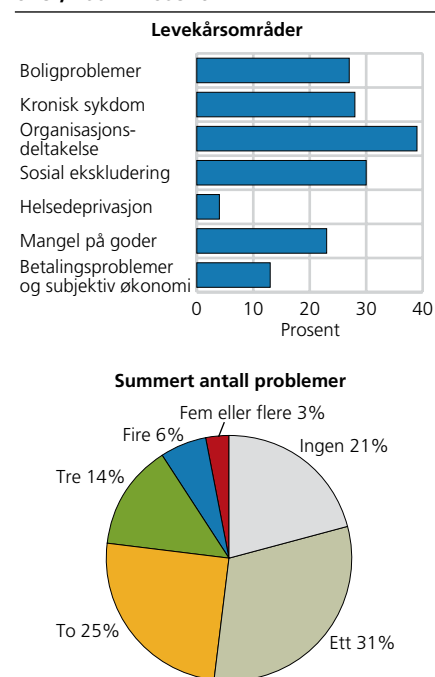
De yngste er også ofte lavinntektsfattige, men her reduseres naturlig nok utsattheten når vi holder studenter utenfor. Bosted er også sentralt i fattigdomsdebatten, og våre data tyder på at personer bosatt i Oslo er mest utsatt for både inntektsfattigdom og levetårsfattigdom.

Ser vi på ulike grupper som ofte betegnes som utsatte i sosial sammenheng, er det verdt å trekke frem sosialhjelpsmottakere og aleneboende minstepensjonister. Disse to gruppene er relativt sterkt utsatt både for inntektsfattigdom og levetårsfattigdom. Også innvandrere fra Asia, Afrika, Latin-Amerika, Oseania utenom Australia og New Zealand, og Europa utenom EU/EØS, er relativt utsatt for begge typer fattigdom. For denne gruppen slår dårlig økonomi sterkt ut på levetårsområdet.

Det er også verdt å trekke frem at både inntektsfattigdom og levetårsfattigdom viser nokså klar sammenheng med yrkesaktivitet. Husholdinger med lav yrkesaktivitet er naturlig nok mer utsatt for begge typer fattigdom. Pensjonister er dessuten mer utsatt for levetårsfattigdom enn for inntektsfattigdom, og det skyldes som sagt at grupper med høy gjennomsnittsalder har flere levetårsproblemer.

Selv om nivåene varierer ut fra ulike definisjoner av både levetårsfattigdom og lavinntektsfattigdom, kan vi ut fra en slik enkel sammenligning med

Figur 2. Problemer på ulike levetårsområder og summert antall problemer på ulike levetårsområder, personer 16 år og over, 2007. Prosent

Kilde: Levetårsundersøkelsen EU-SILC, Statistisk sentralbyrå 2007.

rimelighet hevde at inntektsfattigdom og levekårsfattigdom gir relativt store likheter når det gjelder hvilke grupper som er utsatt, selv om det ikke sier noe direkte om årsaksforholdet.

Lavinntekt gir fare for dårlige levekår

For å se mer på den direkte sammenhengen mellom inntekts- og levekårsfattigdom er det interessant å se i hvor stor grad inntektsfattige også er levekårsfattige. For å se på dette har vi satt en grense på minst fem problemer for å være levekårsfattig. Så har vi tatt andelen levekårsfattige blant dem som er inntektsfattige, delt på andel levekårsfattige totalt. Vi får da en indikator på hvor stor overrepresentasjon det er av levekårsproblemer i ulike lavinntektsgrupper som vist i figur 3.

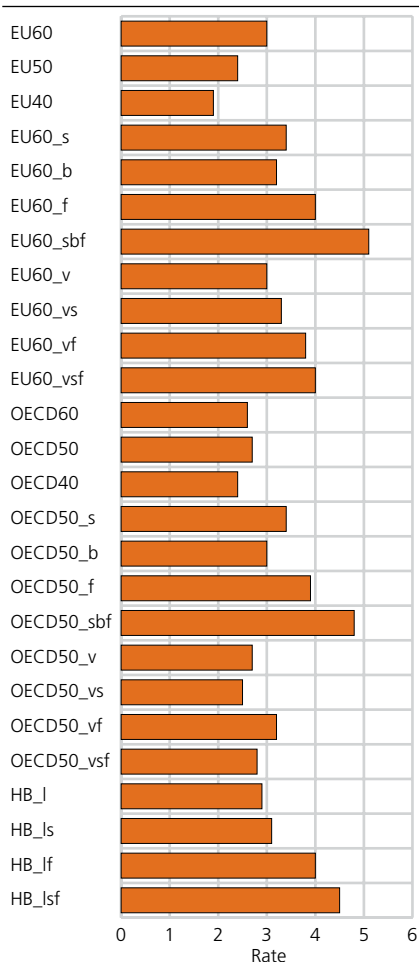
Figur 3 viser med all tydelighet at levekårsfattigdom forekommer oftere blant personer med lavinntekt enn i befolkningen totalt, men det varierer ut fra hvilke lavinntektsgrupper vi ser på. Både ved bruk av EU- og OECD-skala blir overrepresentasjonen størst når vi holder studenter og formuende utenfor, samtidig som vi i inntekten tar med verdien av å bo i egen bolig. Dette fremgår som OECD50_sbf og EU60_sbf i figur 3. Det er spesielt det å holde de formuende utenfor som virker inn. I praksis betyr altså dette at studenter, personer med formue og etablerte eiere av egen bolig har relativt gode levekår selv om den ordinære inntekten kan være lav. Dette avspeiles også i definisjoner basert på husholdningsbudsjett, der overrepresentasjonen av levekårsfattigdom også er størst når studenter og formuende holdes utenfor (HB_lsf). Noe overraskende er det nok at overhyppigheten av levekårsproblemer ikke øker når vi ser lavinntekt over tid, snarere tvert imot.

Figur 3 viser også at fattigdomsdefinisjoner ved bruk av inntekt ikke blir bedre til å fange opp levekårsproblemer bare ved å gjøre dem strengere. Når vi senker inntektskravet fra 60 til 50 og 40 prosent av medianen, kommer flere over fattigdomsgrensen. Og selv om de som da faller under fattigdomsgrensen har enda lavere inntekter, blir definisjonene faktisk *mindre* egnet til å fange opp levekårsproblemer. Det ser vi både ved bruk av EU- og OECD-skala. Dette skyldes at en slik endring av definisjonen fører til at det blir forholdsvis færre eldre og flere unge som er inntektsfattige, og de unge har færre av de levekårsproblemerne vi måler. Alder er med andre ord like viktig som inntekt for en del av problemene.

Generelt gir OECD-skalaen mindre overhyppighet av levekårsfattigdom enn EU-skalaen. Den absolutte tilnærmingen ved hjelp av husholdningsbudsjett (HB) gir resultater som er til forveksling likt det vi finner ved ettårige EU60-mål (altså inntekt under 60 prosent av median ifølge EU-skalaen). Det kan dermed se ut til at EU60-målene og budsjetttilnærmingen er de som best fanger opp levekårsfattigdom, og at vi fanger opp mer av levekårsproblemerne dersom vi holder studenter og formuende utenfor. Det ser heller ikke ut til at vedvarende lavinntekt fanger opp levekårsfattigdom bedre enn ettårig lavinntekt.

Selv om vi er forsiktige med å trekke bastante konklusjoner på grunnlag av en slik enkel oppstilling, illustrerer det at det ikke er noen enkel sammenheng mellom lavinntekts- og levekårsfattigdom. Dette er også noe som påpekes av andre som har laget indikatorer for levekårsfattigdom i form av mangel på goder og sammenlignet det med lavinntekt (Fløtten og West Pedersen 2008).

Figur 3. Forholdet mellom andel personer med lavinntekt som også er levekårsfattige, og levekårsfattige totalt. Personer 16 år og over, 2007

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC, Statistisk sentralbyrå 2007.

Inntekt forklarer ikke sosial ekskludering og svekket helse

Det vanskelige forholdet mellom inntektsfattigdom og levekårsfattigdom skyldes at definisjonene har ulike virkemåter, og at noen levekårsproblemer henger sterkere sammen med lave inntekter enn andre. For å kontrollere for hvilke levekårsproblemer som henger mest sammen med lavinntekt, har vi brukt våre ulike levekårsproblemer i en multivariat analyse (såkalt logistisk regresjon) for å se hvilke problemer som henger sammen med de ulike lavinntektsdefinisjonene. For det første kan vi da se hvilke levekårsproblemer som viser sterkest sammenheng med inntektsfattigdom, og motsatt kan vi se hvilke definisjoner av inntektsfattigdom som henger sammen med flest levekårsproblemer. Logisk sett har vi egentlig snudd årsaksforholdet på hodet, og laget en modell hvor levekårsproblemer er årsak, mens lavinntekt er virkning.

Bare to av levekårsområdene i denne analysen – betalingsproblemer og subjektiv økonomi, og mangel på goder – gir statistisk sikker sammenheng med alle måter å definere lavinntektsfattigdom på. Dette er naturlig, siden disse problemene handler direkte om det å ha lite penger. På en «tredjeplass» kommer boligproblemer. De som opplever problemer på dette området, er også oftere utsatt for lavinntekt enn andre, men med noen unntak for definisjoner som holder studenter og delvis formuende utenfor. Det å ikke ha hatt råd til å oppsøke enten lege eller tannlege (helseøkonomi) henger relativt lite sammen med det å være inntektsfattig, selv om vi finner en sammenheng når vi ser på ettårige lavinntektsdefinisjoner der vi holder studenter og formuende utenfor.

Sosial ekskludering og mangel på organisasjonsdeltakelse slik vi har målt det her, ser ut til å ha lite med lavinntekt å gjøre.

Ser vi på hvilke lavinntektsdefinisjoner som fanger opp flest levekårsproblemer, skiller målet EU60_vs seg ut. Det beskriver vedvarende inntekt under 60 prosent av median målt ved EUs ekvivalensskala, studenter holdt utenfor. Her gir fem av våre sju levekårsområder signifikant effekt, bare dårlig helse og sosial ekskludering er uten signifikant betydning.

En konklusjon vi kan trekke, er dermed at den fattigdomsrisiko i form av levekårsproblemer som vi fanger opp med lavinntekt, ikke er så multidimensjonal som den vi finner hos Tomlinson mfl. (2008). I vårt materiale er det klare tendenser til at lavinntekt i første rekke fanger opp grupper som har problemer direkte knyttet til økonomi, og i mindre grad til sosial ekskludering og helse. Dersom man er ute etter en fattigdomsdefinisjon som fanger opp et bredt spekter av levekårsproblemer, er altså ikke inntektsmål tilstrekkelige.

Formue – en buffer mot levekårsproblemer

Noe av grunnen til at det ikke finnes noe enkelt forhold mellom inntekt og levekår, er at andre faktorer påvirker levekårene i ulik grad. For å isolere inntektsfattigdommens effekt på levekår har vi derfor foretatt en multivariat analyse der vi har sett på hvordan lavinntekt påvirker levekårsfattigdom samtidig som vi kontrollerer for andre forhold. Analysen ser på hvordan kjønn, alder, om man bor alene eller ikke, bosted, fødeland og tilhørighet til de ulike lavinntektsgruppene påvirker risikoen for å være levekårsfattig (ha minst fem levekårsproblemer).

Alle mål på inntektsfattigdom henger da sammen med levekårsfattigdom på en statistisk sikker måte, med unntak av EU40 (under 40 prosent av medianinntekten målt med EU-skala). Det å være ung, aleneboende og innvandrere

forklarer da mer enn det å ha lav inntekt. Vi har også tidligere nevnt at det å senke inntektsterskelen i bruk av relative skalaer, slik at man fanger opp en mindre gruppe med veldig lave registrerte inntekter, ikke gir økt forklaringskraft i forhold til levekårsproblemer, snarere tvert imot.

Det å senke inntektsterskelen endrer sammensetningen av gruppen som har inntektsfattigdom. Det å være ung, aleneboende og innvandrere fra Asia, Afrika, Latin-Amerika, Oseania utenom Australia og New Zealand, og Europa utenom EU/EØS, forklarer da mer om levekårsfattigdommen enn selve inntekten. To av de mest brukte fattigdomsdefinisjonene i offentlig debatt, EU60 og OECD50 vil av samme årsak gi noe ulik sammenheng med levekårsfattigdom – nivået for andel av medianinntekt betyr mer enn valget av ekvivalensskala.

Ved å ta boliginntekt med i beregningen av lavinntektsgrenser øker vi inntektsfattigdommens påvirkning på levekårsfattigdom, selv om også det å bo alene og det å være innvandrere også har betydning. Holder vi de med formue utenfor, øker faren for at lavinntekt også medfører levekårsfattigdom ytterligere, mens ekskludering av studenter betyr mindre.

Ikke verre med lav inntekt over tid

Det at man ofte måler lavinntekt over tid, er begrunnet med at langvarig inntektsfattigdom vil ha sterkere negativ effekt på levekårene enn inntektsfattigdom i ett år. I vår analyse finner vi ikke støtte for denne antagelsen. Verken ved bruk av EU-skalaen eller OECD skalaen får vi noe sterkere sammenheng mellom inntektsfattigdom og levekårsfattigdom når vi utvider måleperioden for inntekt fra ett til tre år. Årsaken synes å være at flere bakgrunnsvariabler får forklaringskraft i modellen når vi bytter fra ettårig til vedvarende lavinntekt.

En mulig forklaring kan også være at det er betydelig overlapp mellom gruppen med ettårig og gruppen med vedvarende lavinntekt, og det å oppleve svingninger i økonomien kan være like problematisk som jevnt lave inntekter. Dersom inntekten er stabilt lav, må vi også anta at forbruket i større grad tilpasses inntekten. Det mest påfallende med vedvarende lavinntekt og påvirkning på levekårsfattigdom er likevel at det synes å ha svært liten effekt å holde studenter og/eller formuende utenfor. Sammenhengen med levekårsfattigdom forblir den samme.

Budsjett gir samme svar

Hva så med en mer absolutt tilnærming i form av et forbruksbudsjett inkludert faktiske bokostnader? Det enkleste målet som ikke tar hensyn til verken studenter eller formuende, har omtrent like sterk sammenheng med levekårsfattigdom som den vi finner ved EU60, og dermed noe sterkere enn ved OECD50. Ved å holde studenter og/eller formuende utenfor definisjonen med budsjetttilnærming, får vi de samme virkningene som vi har sett tidligere. Det å holde formuende utenfor bidrar til sterkere sammenheng med levekårsfattigdom, mens det å holde studenter utenfor ikke gjør det.

Våre funn viser dermed at det ikke er avgjørende om vi definerer inntektsfattigdom absolutt (ved bruk av husholdningsbudsjett) eller relativt (ved bruk av ekvivalensskala og inntektsfordeling) når vi ser på sammenhengen med levekårsfattigdom. Den viktigste faktoren synes å være at vi tar hensyn til formue, som er en buffer mot mange av levekårsproblemene. Det har imidlertid

ikke særlig betydning å ta hensyn til studenter i denne sammenhengen, selv om det bidrar til å redusere andelen inntektsfattige.

Hvem er da fattige?

Definisjon av fattigdom er en oppgave for andre enn statistikere og levekårsforskere. Statistikk og forskning kan ikke gi et klart svar på hvor mange og hvem som er fattige, med mindre man på forhånd har en klar definisjon av hva det er. Definisjonen må selvfølgelig hvile på statistikk og forskning, men likevel vil det gjenstå en rekke avveininger der også andre faggrupper må gi sitt bidrag. Til slutt er det kanskje en oppgave for våre politikere?

Vi har forsøkt å vise hvordan ulike tilnærminger og definisjoner gir ulike resultater, og hvordan de henger sammen. Den dominerende tilnærmingen til fattigdom baserer seg på inntekt. Det kan defineres og måles på en rekke ulike måter. Med våre 26 forskjellige måter å måle inntektsfattigdom på får vi fra 2 til 13 prosent fattige i den voksne befolkningen. Selv om de 26 ulike måtene gir ulike resultater, både i forhold til hvor mange og hvem som er inntektsfattige, viser alle nokså klare sammenhenger med levekårsproblemer.

Sammenhengene er imidlertid ulike, både i styrke og hvilke levekårsområder de henger sammen med. Dersom man er opptatt av at fattigdomsbegrepet definert ved hjelp av inntekt skal ha sterkest mulig sammenheng med levekårsproblemer, viser våre analyser at valg av ekvivalensskala eller budsjetttilnærming ikke nødvendigvis er det viktigste. Viktigere kan være å finne riktig nivå for inntektsgrensene – 60, 50 eller 40 prosent av medianen – og at grensene ikke settes for lavt.

Våre funn tyder dessuten på at ettårige mål er minst like bra som mål på vedvarende lavinntekt. Dette antar vi skyldes at svingninger i inntekter kan være mer problematisk for levekårene enn å ha stabile, men lave inntekter. Vi mener også at man bør ta hensyn til formue og verdien av å bo i eid bolig dersom inntektsfattigdom i størst mulig grad skal henge sammen med levekårsfattigdom.

Referanser

- Fløtten, Tone og Axel West Pedersen (2008): Fattigdom som mangel på sosialt aksepterte levekår. Resultater fra en spørreundersøkelse. Kap 2. i Harsløf, Ivan og Sissel Seim (red.), *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford.
- Sen, A (1992): *Inequality Reexamined*. New York, Oxford University Press.
- Smith, Adam (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. George Routledge and sons. London.
- Statistisk sentralbyrå (2009): *Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgupper, 2008*, Rapporter 2009/1, Statistisk sentralbyrå.
- Statens institutt for forbruksforskning (SIFO): (<http://www.sifo.no/standardbudsjettet>)
- Tomlinson, Mark, Robert Walker and Glenn Williams (2008): *Measuring Poverty in Britain as a Multi-dimensional Concept, 1991 to 2003*. *Journal of Social Policy* 37, 4, 597-620. 2008 Cambridge University Press.
- Townsend, Peter (1979): *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth, Penguin.

Jan Erik Kristiansen

Jan Erik Kristiansen er sosiolog og seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Formidlingsavdelingen. Han har lang erfaring i å presentere statistikk på en brukervennlig måte og har holdt en rekke kurs i statistikkforståelse og bruk av statistikk.

Han utga i 2007 boken «Tall kan temmes!» (J-forlaget), som delvis danner grunnlaget for denne spalten.

(jan.erik.kristiansen@ssb.no)

Nøyaktighetens tyranni: Store tall og desimaler

Man kan ofte få inntrykk av at statistikk er en svært nøyaktig disiplin. For eksempel var det 4 681 134 innbyggere i Norge i 2007, det ble født 58 459 barn, brutto nasjonalprodukt (BNP) per innbygger var 483 725 kroner, det ble anmeldt 271 712 forbrytelser, det var 2 027 894 personbiler i landet, gjennomsnittlig månedslønn for heltidsansatte var 32 257 kroner, samlet fruktbarhetstall var 1,901, og forventet levealder for menn og kvinner var henholdsvis 78,24 år og 82,66.

Alt sammen svært nøyaktige tall. Og på en måte kan man si at statistikkens formål nettopp er å bidra til å gi presise beskrivelser av ulike samfunnsfenomener, slik at vi kan erstatte generelle utsagn – som for eksempel at «sykefraværet er høyt» – med mer nøyaktig informasjon om *hvor høyt* det er.

På den annen side innebærer all statistikk også en form for forenkling: Statistikk innebærer på en måte å se samfunnet i fugleperspektiv. Undersøkelser gir opplysninger om utvalgte egenskaper eller variabler ved bestemte enheter, og resultatet er i stor grad avhengig av hvordan variablene er definert. I tillegg er resultatet ofte forbundet med en relativt stor grad av usikkerhet. På denne bakgrunn må mye av statistikkens tilsynelatende presisjon betraktes som illusorisk.

Avrunding

Svært få av tallene ovenfor er helt korrekte. Tallet for BNP per innbygger er foreløpig og vil bli revidert både én og to ganger. Og om man oppgir befolkningen i Norge i 2007 til 4 681 134 personer, bør man også opplyse om tidspunktet for denne tallfestingen (1. januar), siden befolkningen øker med vel 100 personer per dag. Allerede 1. april 2007 var

antallet bosatte økt til 4 691 502. (Antall personbiler, derimot, blir oppgitt ved årets utgang).

I tillegg vil de mange sifrene og desimalene som oftest være langt mer forstyrrende enn opplysende, særlig når de presenteres i løpende tekst. Les for eksempel følgende setning (hypotetisk eksempel): «Fra 1990 til 2001 økte antall kvinnelige studenter fra 33 764 til 65 756, mens antall mannlige studenter økte fra 28 435 til 43 567».

Les så setningen en gang til: «Fra 1990 til 2001 økte antall kvinnelige studenter fra 33 800 til 65 800, mens antall mannlige studenter økte fra 28 400 til 43 600». De fleste vil synes at det er langt lettere å lese og oppfatte hovedpoenget i den siste setningen, fordi tallene her er avrundet. Vi ser da lettere at antallet kvinnelige studenter økte med nesten 100 prosent, mens antallet mannlige studenter økte med om lag 50 prosent. Og for langt de fleste brukere og formål er de avrundede tallene nøyaktige nok. Presisjon øker ikke alltid tilliten til tallene, og i alle fall ikke forståelsen av dem – snarere tvert imot.

Avrundede tall er både lettere å huske, og de er lettere å forstå og å sammenlikne: De fleste kan foreta hoderegning med tall med to siffer – blir det flere, får vi problemer. Prøv for eksempel å sammenlikne tallene 633 og 214. Om vi runder av til 630 og 210, ser vi fort at det ene er tre ganger så stort som det andre. Og når vi skal kjøpe bil, tenker vi neppe på prisen som for eksempel 149 670 eller 164 730 kroner, men som 150 000 eller 165 000.

En vanlig tommelfingerregel når det gjelder avrunding, er å runde av til eller tre tellende (betydningsfulle) sifre,

for eksempel at 56 887 rundes til 57 000 eller 56 900. En spesiell form for avrundning er å skrive for eksempel «seks av ti», «hver fjerde» eller «en tredjedel» i stedet for å oppgi nøyaktige prosentandeler. Denne formen for brøkgregning er ofte uttrykk for et ønske om å variere språket og å angi et grovt mål på størrelsen. Ved sammenlikninger bør man imidlertid være forsiktig: «To tredjedeler» og «en fjerdedel» er ikke lettere å sammenlikne enn 67 og 25 prosent.

Store tall

Store tall kan altså med fordel avrundes. Men også avrundede tall kan blir for store. Dagbladet hadde 3. august 2005 et oppslag om norske husholdningers samlede gjeld, som da hadde nådd et rekordnivå. I avisen ble beløpet presentert slik:

Vi skylder 1 300 000 000 000 kr*
1300 milliarder!

Beløpet var altså avrundet. Men avisen skjønte nok at et beløp med elleve nuller kan bli i meste laget og forklarte derfor i en slags fotnote at dette er 1 300 milliarder. Men hvor mye er egentlig dette? Da journalisten forsøkte å illustrere beløpet ved å si at det tilsvarer 2 890 utgaver av det nye Bislett stadion til 450 millioner per stykk, er det vel et åpent spørsmål om dette blir så mye mer meningsfylt eller forståelig. Det å illustrere et stort tall ved hjelp av en slik analogi (flere store tall) er ikke alltid like vellykket.

En bedre måte å alminneliggjøre store tall på er ofte å beregne hva de betyr per innbygger. I dette tilfellet blir gjelden per innbygger 281 000 kroner, et tall som er langt mer forståelig og meningsfylt. Eller man kan – som Dagbladet også gjør – beregne gjelden per innbygger i alderen 18-60 år (de yngste og de eldste har sjelden gjeld); den blir da 498 000 kroner, eller en halv million kroner per innbygger. Det aller beste her hadde kanskje vært å beregne gjelden per husholdning. Dermed får man et tall som leserne kan sammenlikne, for eksempel med sin egen situasjon.

Desimaler

Av og til kan en få inntrykk av at desimaler er statistikkens adelsmerke. Men desimaler gir ofte inntrykk av en presisjon eller nøyaktighet som det ikke alltid er grunnlag for. Ett av de mange månedlige partibarometrene kan for eksempel oppgi Arbeiderpartiets oppslutning til 26,8 prosent. Men når vi vet at slike undersøkelser vanligvis baserer seg på et utvalg av befolkningen på omtrent 1 000 personer, og at usikkerheten for dette tallet er i størrelsesorden plus/minus 2 prosentpoeng, blir desimalen uttrykk for en falsk nøyaktighet (eksaktifisering). Hvis vi derimot rapporterer valgresultatet, blir saken en annen: Her er det helt naturlig å bruke én desimal: 26,8 prosent.

Selv om regneark og kalkulatorer er svært rundhåndet med antall desimaler, kan vi si at desimaler vanligvis er unødvendig når vi presenterer prosentandeler på grunnlag av utvalgsundersøkelser. Unntak er undersøkelser basert på svært store utvalg (som for eksempel SSBs arbeidskraftsundersøkelse – AKU). Når vi presenterer statistikk basert på tellinger (som folke- og boligtellinger) eller registerdata (jamfør VGs arbeidsledighets-tall), er én desimal på sin plass. Men heller ikke flere.

Når man omtaler prosentvise endringer, er det vanlig å bruke bare én (eller ingen) desimal. Men det finnes unntak, spesielt når endringene er små: Årlig folketilvekst oppgis vanligvis med to desimaler, som for eksempel 0,56 prosent. Også enkelte små prosentandeler oppgis med to desimaler: for eksempel utviklingshjelp som prosent av bruttonasjonalinntekten = 0,87.

Avrundning av desimaler

Vær oppmerksom på at desimaltall svært ofte allerede er avrundet: Hvis vi så sløyfer en desimal, innebærer dette at vi runder av en gang til, noe som kan få

relativt store konsekvenser når tallene er små: 2,5 kan være en avrunding av 2,47. Hvis vi så sløyfer en desimal, kan 2,5 i neste omgang bli avrundet til 3, til tross for at det opprinnelige tallet altså var nærmere 2. Et regneark, derimot, vil huske også det opprinnelige tallet og foreta en korrekt avrunding til 2. Om vi senere multipliserer to avrundede tall med hverandre, kan resultatet bli svært forskjellig: $2,47 * 5,42 = 13,4$, mens $2 * 5 = 10$. Avrundingen bør derfor skje helt til slutt.

Det vanlige er altså å runde av til nærmeste hele tall. Men det finnes ett unntak: Når det gjelder *alder*, foretar vi nesten alltid en avrunding nedover. En person regnes således som 32 år helt til han eller hun fyller 33. Dette innebærer derfor at vi må legge til et halvt år når vi beregner gjennomsnittsalderen i et utvalg eller en populasjon.

Eksempel I: Forventet levealder

Forventet levealder beregnes og publiseres ofte med to desimaler: For Norge er levealderen i 2007 beregnet til 78,24 år for menn og 82,66 år for kvinner. Dette kan betraktes som en slags prognose for dem som ble født dette året, under forutsetning av at dødeligheten på ulike alderstrinn også i framtiden vil være den samme som i 2007.

Selv om vi nå et øyeblikk aksepterer denne forutsetningen, signaliser likevel to desimaler en nøyaktighet som det neppe verken er grunnlag for eller behov for. Nå er imidlertid forutsetningen om en framtidig stabil aldersspesifikk dødelighet vanskelig å akseptere: De siste 50 årene har således den forventede levealder ved fødselen økt med mellom seks og sju år.

Nå vet vi selvfølgelig ikke om denne økningen vil fortsette, men foreløpig er det ingen ting som tyder på noen snarlig stagnasjon. Dette betyr at de publiserte tallene med stor sannsynlighet undervurderer forventet levealder med flere år for dem som fødes i dag, kanskje tre til seks år. På denne bakgrunn blir det å oppgi

den beregnede alderen med to desimaler meningsløst; selv én desimal er sannsynligvis én for mye.

Eksempel II: Flypassasjerer

Statistikken over flypassasjerer som publiseres av Avinor (og SSB), oppgir at det i 2007 var 26 455 387 innenlandske passasjerer på landets flyplasser. Altså et svært nøyaktig tall. Og med de rutiner og sikkerhetskontroller som i dag finnes på alle flyplasser, er det vel all grunn til å anta at dette tallet er riktig. Likevel ville det nok for de fleste formål være nøyaktig nok å oppgi tallet som 23,5 millioner.

Særlig fordi dette tilsynelatende presise tallet dekker over en mer grunnleggende usikkerhet: Hva er en flypassasjer? En flypassasjer er her nemlig ikke det samme som en person eller reisende: Flypassasjerer telles to ganger: både ved avreise og ankomst. Dermed kan antallet passasjerer egentlig halveres. I tillegg kommer at noen passasjerer telles flere ganger: En person som reiser fra Oslo til Bodø med flybytte i Trondheim, utgjør fire «passasjerer». På denne bakgrunn blir det oppgitte, nøyaktige passasjerantallet litt meningsløst. Særlig fordi antallet innenlandske flypassasjerer i en annen statistikk (innenlandske transportytelser) oppgis til 10 millioner passasjerer.

Oppsummert: Siden mange sosiale fenomener er svært avhengige av hvordan de defineres og måles – i tillegg til at de ofte også er beheftet med en betydelig usikkerhet – gir det vanligvis liten mening å presentere veldig nøyaktige tall: For de fleste formål er det tilstrekkelig med avrundede tall, selvfølgelig avhengig av formål og datakvalitet. *Det er svært ofte bedre å presentere et omtrentlig, men tilnærmet riktig tall, enn et helt nøyaktig, men galt tall.*

«Verdens beste skole» – en nasjonal visjon?

Norsk skole skal bli «verdens beste skole», ifølge en uttalt politisk visjon. Det er et godt stykke igjen, i hvert fall hvis dette betyr en skole som skårer høyt på internasjonale tester. Norge bruker relativt mye penger per elev i grunnskolen sammenlignet med andre OECD-land. Vi trenger ikke å reise langt for å finne land som lykkes med å gi elevene gode kunnskaper med mindre penger. Flere land skårer også høyt på testene, samtidig som de har relativt liten spredning i kompetanse mellom elevene.

Den internasjonale undersøkelsen under navnet PISA (Programme for International Student Assessment) i regi av Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD) måler 15-åringers faglige kompetanse i lesing, matematikk og naturfag. Resultatene legges blant annet frem i publikasjonen Education at a Glance 2008 (se tekstboks).

Den første PISA-undersøkelsen fant sted våren 2000 og fokuserte på lesing. I 2003 var matematikk hovedtema, og naturfag i 2006. I PISA ønsker man å se på utviklingen over tid, derfor blir alle tre kunnskapsområdene dekket hver gang. Det fagområdet som er hovedtema, får størst del av testtiden.

I PISA 2006 deltok omtrent 400 000 elever fra 57 land, hvorav 30 er OECD-medlemmer. Elevene ble trukket ut slik at de skal representere omtrent 32 millioner 15-åringer som går på skole i alle deltakerlandene.

Uavhengig av læreplaner

PISA tar ikke utgangspunkt i læreplaner og pensum. Undersøkelsen tar hovedsakelig sikte på å måle elevenes evne til aktivt å bruke kunnskaper og erfaringer i konkrete situasjoner. Det dreier seg om mer enn bare å huske fakta i for eksempel naturfag. Oppgavene krever både at elevene har naturfaglige kunnskaper, og at de kan forholde seg til og resonnerer ut fra konkrete situasjoner som er beskrevet i teksten.

Guttene kan mer naturfag, jentene forstår mer ...

Et av resultatene i PISA som ikke har vært viet mye oppmerksomhet i media, er at i *hvert eneste OECD-land* fremstår jentene som bedre enn guttene til å identifisere naturfaglige spørsmål. Guttene på sin side fremstår i alle landene som bedre enn jentene når det gjelder å forklare fenomener naturvitenskapelig.

Enkelt sagt kan man si at guttene *kan* mer naturfag, men jentene *forstår* mer hva det dreier seg om. Denne forskjellen er klar og tydelig og gjennomgående i alle land. I OECD-landene sett under ett, skårer jentene i gjennomsnitt 17 poeng mer enn guttene i å identifisere naturfaglige spørsmål. Guttene på sin side skårer gjennomsnittlig 15 poeng mer enn jentene i å forklare fenomener vitenskapelig. Dette bekrefter tidligere funn fra PISA-undersøkelser (Marit Kjærnsli mfl. 2007).

Tabell 1 viser kjønnsforskjellene i hvert OECD-land for hver av de tre kompetansene som undersøkelsen definerer. Forskjeller i skår målt i poeng er

Alice Steinkellner

«Et blikk på utdanning»

Education at a Glance er OECDs samling av internasjonal sammenlignbar statistikk for utdanning. Her finnes innholdsrik database om mange kvantitative og kvalitative aspekter ved utdanningsystemene i organisasjonens 30 medlemsland samt noen land utenfor. Rapporten omtaler blant annet elevers og studenters deltakelse, progresjon og fullføring av utdanning. Investering i utdanning og læringsmiljø er andre hovedområder som blir omtalt. Publikasjonen kommer ut hvert år. For mer informasjon: <http://www.oecd.org/edu/eag2008>

Alice Steinkellner er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for utdanningsstatistikk. (alice.steinkellner@ssb.no)

gitt som positiv verdi når de går i guttenes favør. Når det gjelder den tredje kompetansen, er kjønnsforskjellene ganske små.

I Norge, som i de andre OECD-landene, gjør også dette fenomenet seg gjeldende. I vårt land er denne forskjellen mellom jentene og guttene ganske stor i et OECD-perspektiv. Poengforskjellen i OECD i jentenes favør for evnen til å identifisere naturvitenskapelige problemstillinger varierer fra 7 poeng i Stor-

Tabell 1. **Kjønnsforskjeller i poeng i OECD-landene for hver av de tre kompetansene i naturfag**

	1. Identifisere naturfaglige spørsmål	2. Forklare fenomener vitenskapelig	3. Bruke naturfaglige bevis
Hellas ¹	-31	3	-20
Island	-30	6	-7
Tyrkia	-29	1	-16
Finland	-26	9	-7
Norge	-24	6	-7
Korea	-22	11	-8
New Zealand	-22	11	-10
Østerrike	-22	19	9
Australia	-21	13	3
Slovakia	-20	22	0
Tsjekkia	-19	21	1
Japan	-18	16	-2
Italia	-17	15	-2
OECD-gj.snitt	-17	15	-3
Frankrike	-16	15	-4
Irland	-16	9	-7
Sverige	-16	12	-5
Tyskland	-16	21	4
USA	-16	13	-5
Spania	-15	18	-1
Belgia	-14	16	-9
Canada	-14	17	-1
Polen	-13	17	-3
Portugal	-13	16	2
Ungarn	-13	22	-1
Nederland	-12	18	3
Danmark	-11	21	3
Luxembourg	-11	25	3
Sveits	-10	18	2
Mexico	-7	18	3
Storbritannia	-7	21	6

¹ Positiv verdi betyr i guttenes favør, og negativ verdi betyr i jentenes favør.

Kilde: OECD, Education at a Glance 2008 (mer informasjon: <http://www.oecd.org/edu/eag2008>) og Kjærnsli mfl.

britannia til 31 i Hellas. I Norge skårer jentene 24 poeng høyere enn guttene på dette området. De norske guttene skårer i gjennomsnitt seks poeng høyere enn de norske jentene i evnen til å forklare fenomener naturvitenskapelig.

Med kompetanse menes her evnen til å klare utfordringer som oppgaven representerer, det vil si ferdigheter og kunnskaper som elevene må ha for å løse den. Tre typer kompetanse i naturfag er definert i PISA 2006. Den ene er å «*identifisere naturfaglige spørsmål*». Her skal elevene vise at de forstår

hva naturvitenskap går ut på, og hva som er sentralt i naturvitenskapelige undersøkelser. Elevene skal for eksempel avgjøre om et spørsmål er mulig å utforske naturvitenskapelig, og vise at de er kjent med de viktigste trinnene i naturvitenskapelige undersøkelser.

Den andre type kompetanse er å kunne «forklare fenomener vitenskapelig», og handler i hovedsak om å kjenne til og forstå naturvitenskapelige fakta, begreper og lover. Spesielt måles evnen til å fortolke og forutsi hendelser i en gitt situasjon. Elevene må for eksempel anvende kunnskap i eller om naturfag i en gitt situasjon eller forklare fenomener naturvitenskapelig.

Den tredje kompetansen er å kunne «bruke naturfaglige bevis». Her skal elevene vise at de er i stand til å trekke konklusjoner og begrunne eller argumentere mot konklusjoner. Dette gjelder ferdigheter i å trekke logiske slutninger fra naturfaglige data til en hverdagsituasjon eller et samfunnsspørsmål.

Norge under OECD-gjennomsnittet i naturfag

Det er bare seks OECD-land som skårer svakere enn Norge, og norske elever skårer også klart svakest i Norden. Finske elever skårer suverent best av alle landene på naturfagoppgavene i PISA.

Det er bare finske og svenske elever som skårer over OECD-gjennomsnittet av de nordiske landene. De svenske elevene har i gjennomsnitt 503 poeng, mens gjennomsnittet for alle OECD-landene er 500 poeng. De svenske elevene ligger derfor omtrent på OECD-nivå. De finske elevene har, derimot, skåret langt bedre enn alle de andre OECD-landene og har et gjennomsnitt som er nesten 30 poeng høyere enn neste land på lista, som er Canada.

Danske, islandske og norske elever skårer alle under OECD-gjennomsnittet. Alle de engelsktalende landene, unntatt USA, skårer over OECD-gjennomsnittet. Også de tysktalende landene Tyskland, Østerrike og Sveits ligger godt over gjennomsnittet (se figur 1).

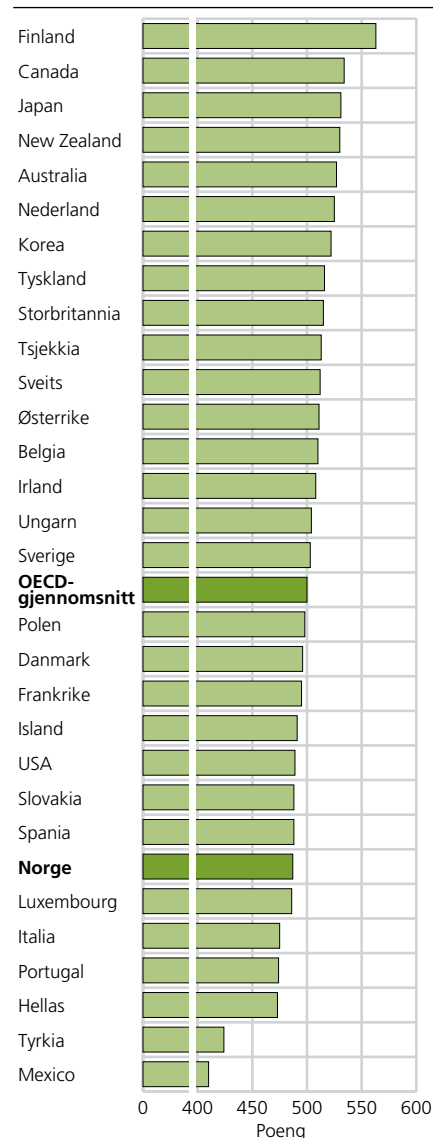
Education at a Glance 2008 viser også hvordan spredningen i resultatene for elevene i de forskjellige landene er. Finland har lavest spredning. Nesten ingen finske elever ligger på laveste prestasjonsnivå, samtidig som de har en høy gjennomsnittlig poengskår. I alle landene, bortsett fra Finland og Estland, befant minst 10 prosent av elevene seg på de laveste nivåene. I Norge var over 20 prosent av elevene på et så lavt nivå. Norske elever har en spredning i poengskår omtrent som for gjennomsnittet i OECD, men nest etter Island den høyeste i Norden. Stor spredning i poengskår betyr varierende ferdigheter blant elevene.

Figur 1 viser resultater i naturfag for alle OECD-landene. Også 27 andre land utenfor OECD var med i undersøkelsen, men vi har valgt å konsentrere oss om OECD-landene. Vi kan bare kort nevne at foruten Hongkong og Taiwan skårer blant annet Estland, Latvia og Litauen høyere enn Norge av landene utenfor OECD, sistnevnte dog bare ett poeng høyere enn Norge (OECD 2008).

Høye utgifter ikke ensbetydende med gode resultater

PISA-resultatene har vist at det ikke er noen sterk sammenheng mellom hvor mye som investeres i utdanning og det læringsutbyttet dette medfører. For eksempel viser figur 2 at Luxembourg ligger desidert høyest, med en utgift per elev på om lag USD 159 900, mens gjennomsnittet i OECD er USD 67 900 per

Figur 1. Resultater i naturfag for OECD-landene i 2006

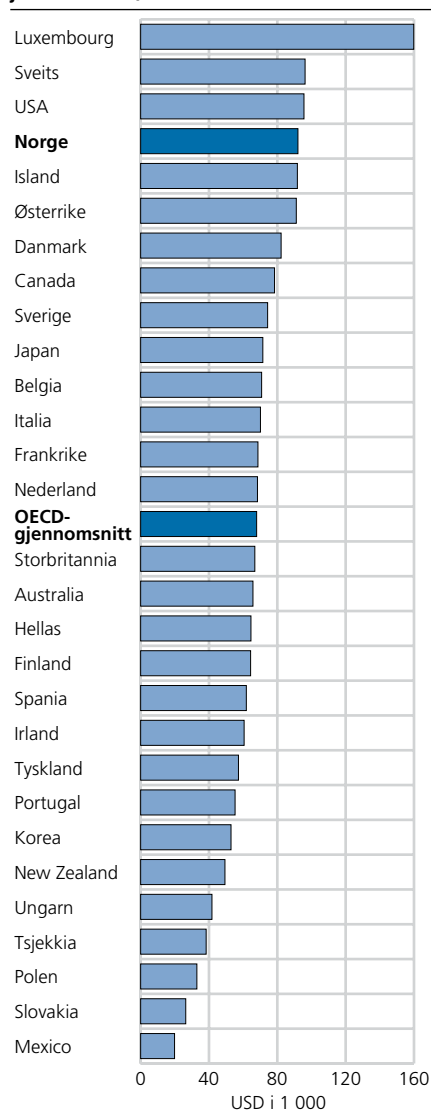
Kilde: OECD, Education at a Glance 2008.

Kjøpekraftsparitet

En såkalt kjøpekraftsparitet («purchasing power parity») er en prissammenligning mellom for eksempel to eller flere land eller regioner. Hvis et gitt produkt koster 100 norske kroner i Norge og 95 svenske kroner i Sverige, er kjøpekraftspariteten mellom de to landene, for dette produktet, lik $95/100 = 0,95$. Kjøpekraftspariteter kan beregnes for enkeltprodukter eller for såkalte aggregater, som for eksempel bruttonasjonalprodukt eller personlig konsum.

Kilde: Prisstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 2. **Utgifter per elev i kjøpekraftsjusterte USD, 2005**

Kilde: OECD, Education at a Glance 2008.

Tabell 2. **Utgifter per elev i Norden oppgitt i kjøpekraftsjusterte USD, 2005, og gjennomsnittlig poengskår per elev i naturfag i PISA 2006**

	Utgifter	Poeng
Finland	64 363	563
Sverige	74 327	503
Danmark	82 219	496
Island	91 734	491
Norge	92 068	487
OECD-gjennomsnitt	67 895	500

Kilde: OECD, Education at a Glance 2008.

elev. 15-åringene i Luxembourg oppnådde derimot gjennomsnittlig 486 poeng på testen og var dermed et av landene nederst på skalaen over poengskår. Det var bare fem OECD-land med lavere poengskår enn Luxembourg.

Norge har et relativt høyt utgiftsnivå og er nummer fire på utgiftstoppen, kun slått av Luxembourg, Sveits og USA. Av disse er det bare Sveits som presterer over OECD-gjennomsnittet i elevenes kompetanse i PISA. Et annet land i samme kategori er Italia. Italia skårer lavt, men har litt større utgifter per elev enn gjennomsnittet.

Utgifter per elev er anslått ved å summere utgifter til offentlige og private skoler i 2005 på hvert utdanningsnivå, for elever i alderen fra og med 6 til og med 15 år. Resultatene uttrykkes i amerikanske dollar (USD) som er kjøpekraftsjustert ved hjelp av kjøpekraftspariteter (se tekstboks for definisjon). Man tar hensyn til prisnivået i det enkelte land, slik at tallene blir sammenlignbare når det gjelder det enkelte lands kjøpekraft.

Vi velger denne indikatoren for å kunne anslå landenes reelle utgiftsforskjeller per elev. Dessuten vil ikke landets økonomiske «rikdom» få betydning for indikatorens størrelse, slik den kan få betydning hvis vi hadde sett på andel av BNP per innbygger som går til utdanning i de forskjellige landene. Norge vil for eksempel ha et relativt høyt BNP per innbygger sammenlignet med mange andre land og følgelig en lavere andel av BNP til utdanning. Av de indikatorene *Education at a Glance 2008* presenterer, velger vi heller en indikator som sammenligner de faktiske utgiftene mellom land.

Finland bruker minst på utdanning i Norden

Finland bruker, også som det eneste nordiske landet, mindre per elev enn gjennomsnittet for alle OECD-landene, men har likevel høyest poengskår av alle land som er med i undersøkelsen. Utgiftene per elev i Finland beløper seg til om lag USD 64 400, mens Norge bruker betydelig mer. Norge har et utgiftsnivå på om lag USD 92 100 per elev samtidig som vi har den laveste poengskåren i Norden. Også Sverige og Danmark bruker betydelig mindre enn Norge, men har likevel en høyere gjennomsnittspoengskår (se tabell 2).

At utgiftsnivået per elev ikke automatisk gjenspeiler seg i landenes prestasjonsnivå, bekreftes ved å se på utgiftene per elev i Tsjekkia og Korea sammenlignet med USA. I Tsjekkia er utgiftene om lag en tredjedel og i Korea halvparten av forbruket i USA. Men mens både Tsjekkia og Korea befinner seg på «ti på topp»-listen for PISA, befinner USA seg under OECD-gjennomsnittet.

Spanske elever og elever fra USA skårer omtrent likt, men utgiftsnivået for de to landene er ganske ulikt. Mens utgiftene i USA er USD 95 600 per elev i alderen 6-15 år, bruker Spania bare USD 61 900. Bevilgninger til utdanningsformål er selvfølgelig nødvendige for å oppnå høye prestasjoner sett i lys av PISA undersøkelsene. Over et visst nivå ser ikke økonomien ut til å spille en vesentlig rolle. Forskjellig bruk av ressursene genererer tydeligvis forskjellige resultater.

Små eller store klasser?

Hvilke faktorer bestemmer prestasjonsnivået hos de landene som har likt utgiftsnivå? Myndighetene i de forskjellige landene står overfor ulike valg i hvordan ressursene skal fordeles, for eksempel avveininger mellom antall ti-

mer elevene tilbringer i klasserommet, antall år de går på skolen, antall timer lærerne jobber, klassenes størrelse og lærernes lønn.

Resultatene viser at noenlunde like investeringsnivåer kan skjule en rekke ulike retningsvalg. For eksempel ligger lønnskostnadene per elev i Korea og Luxembourg godt over OECD-gjennomsnittet. De er på henholdsvis 15,5 og 15,2 prosent av bruttonasjonalprodukt (BNP) per innbygger, mens OECD-gjennomsnittet er 10,9. Korea gir lærerne relativt høy lønn, men praktiserer en ordning med forholdsvis mange elever per klasse. I Luxembourg, derimot, skyldes den høye lønnskostnaden per elev nesten utelukkende at klassene er svært små (OECD 2008).

Relativt lite klasseromsundervisning i Norden

De yngste av de norske elevene, i aldersgruppen 7-8 år, har gjennomsnittlig 620 timer undervisning per år. Den eldste aldersgruppen med norske elever, 12-14-åringene, har klasseromsundervisning 827 timer årlig. For alle tre aldersgruppene ligger Norge godt under OECD-gjennomsnittet, noe som også er tilfelle for de andre nordiske landene. Figur 3 viser gjennomsnittlig antall timer undervisning i obligatoriske og ikke-obligatoriske deler av læreplanen per år for elever fra syv til fjorten år. Individuell undervisning utenfor den ordinære klasseundervisningen er ikke inkludert.

Finland har for de to laveste aldersgruppene færrest undervisningstimer av OECD-landene. I aldersgruppen 9-11 år hadde finske elever gjennomsnittlig 683 timer «vanlig» klasseromsundervisning i 2005/2006. Tilsvarende OECD-gjennomsnitt er 839 timer, og 728 timer for de norske elevene. Finske barn i alderen 7-8 år og 9-11 år får færre undervisningstimer enn norske barn på samme alder. Først i 12-14-årsalderen har finske ungdommer to undervisningstimer mer enn de norske. Finske elever har 829 timer i året.

Selv om finske elever får en ganske stor økning i timetallet når de kommer på ungdomstrinnet, er ikke timetallet høyt sammenlignet med OECD-gjennomsnittet. Det er fremdeles et av de laveste i OECD. Til tross for dette skårer finske elever gjennomsnittlig langt bedre enn de andre OECD-landene i PISA-undersøkelsen.

Italia har flest undervisningstimer, men skårer etter Norge

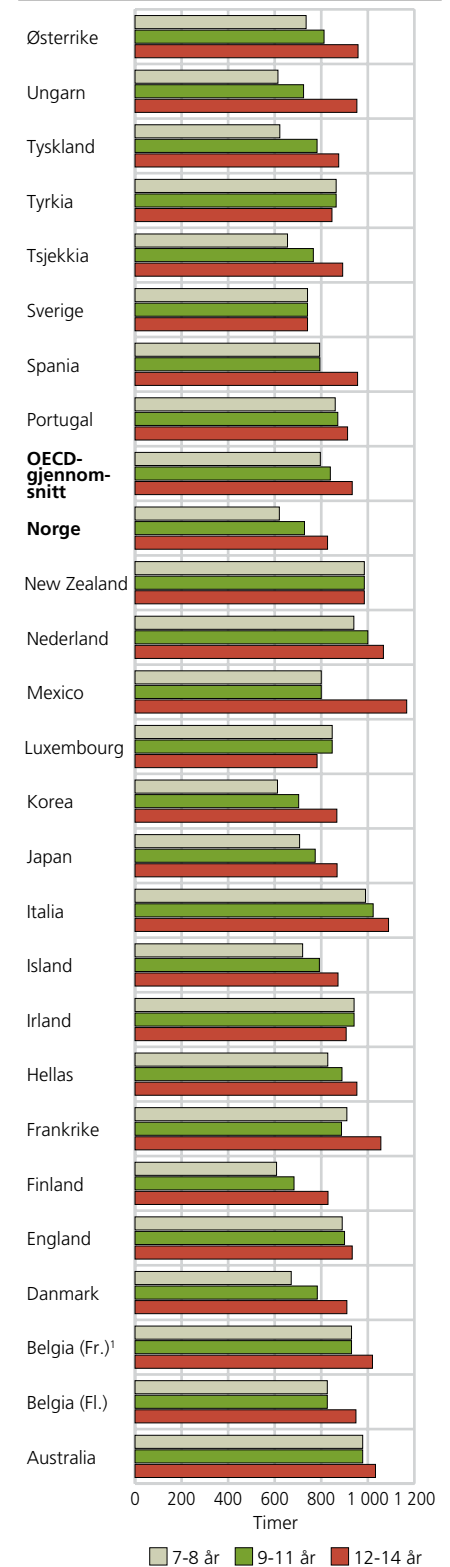
Et land i motsatt ende av skalaen når det gjelder timetall, er Italia. Figur 3 viser at Italia har det høyeste timetallet i OECD på de to laveste alderstrinnene og nest flest undervisningstimer for den eldste aldersgruppen. Til tross for dette skårer ikke italienske elever høyt i PISA-undersøkelsen i 2006. De skårer faktisk lavere enn de norske elevene.

Av de nordiske landene er det Island og Danmark som har flest undervisningstimer for de to eldste aldersgruppene. Islandske 9-14-åringer har gjennomsnittlig flere undervisningstimer enn norske, svenske og finske. For de yngste elevene, 7-8-åringene, får svenske flest undervisningstimer i klasserom. Timetallet er imidlertid likt for alle aldersgruppene i Sverige, så andre land går forbi på høyere alderstrinn.

Litt flere matematikktimer i Finland

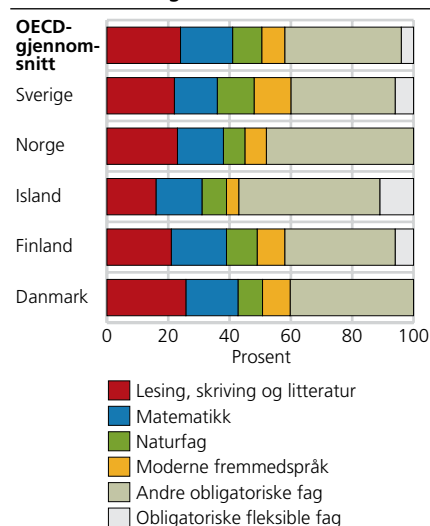
Vi har sett på den totale undervisningstiden i OECD-landene. Det er også interessant å se på hvordan undervisningstiden blir brukt i de forskjellige landene. Hvordan fordeler timetallet seg på de ulike fagene?

Figur 3. Undervisningstimer i offentlige grunnskoler i OECD-land, 2006

¹ «Alder 12-14» dekker bare 12-13 år.
Kilde: OECD, Education at a Glance 2008.

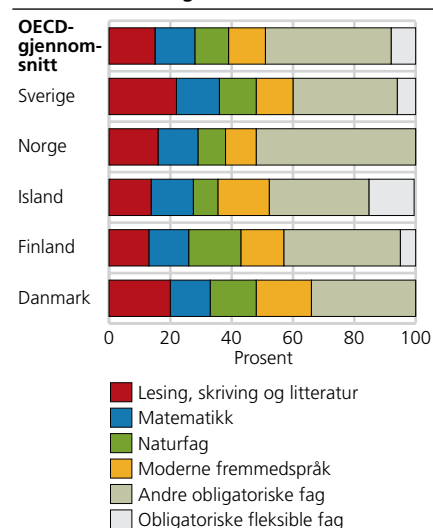
Figur 4. Undervisningstid per fag som andel av total obligatorisk undervisningstid for 9-11-åringer, 2006

Kilde: OECD, Education at a Glance 2008.

Figur 5. Undervisningstid per fag som andel av total obligatorisk undervisningstid for 12-14-åringer, 2006

Kilde: OECD, Education at a Glance 2008.

Av de nordiske landene er det Danmark som har flest undervisningstimer i de tre basisfagene: lesing, skrijving og litteratur samt matematikk og naturfag for 9-11-åringer (se figur 4). 51 prosent av undervisningstiden brukes til disse fagene. Som nummer to kommer Finland med 49 prosent, etterfulgt av Sverige, Norge og Island. Det som skiller Finland fra de andre landene, er en litt større andel matematikkundervisning. 18 prosent av undervisningstiden brukes til matematikk. Det er verdt å merke seg at Finland bruker en høyere andel av den totale undervisningstiden på de tre basisfagene enn det OECD-landene sett under ett gjør, men de har en lavere total undervisningstid enn OECD-landene.

Undervisningstiden fordeler seg omtrent «midt på treet» for norske elever i denne aldersgruppen i lesing, skrijving og litteratur. Andelen på 23 prosent samsvarer også med OECD-gjennomsnittet. Norske elever har basisfagene i 45 prosent av undervisningstiden.

Norske elever får lite undervisning i naturfag

Av de nordiske landene har norske elever lavest andel undervisning i naturfag for elever fra ni til elleve år (se figur 5). Bare i 7 prosent av undervisningstiden står dette faget på timeplanen. Nabolandet Sverige, som totalt har flere undervisningstimer enn Norge, gir til sammenligning undervisning i naturfag i 12 prosent av den totale undervisningstiden. Også for aldersgruppen 12-14

år blir timetallet for norske elever relativt lavt, fordi vi har et lavt totalt time-tall, og andelen brukt på naturfag er i tillegg lavt. Det er et stort «sprang» til Finland der det i hele 17 prosent av tiden undervises i naturfag. Dette er også langt over gjennomsnittet for OECD-landenes 11 prosent.

Trives ved å lære?

Hva ligger i begrepet «verdens beste skole»? Som kommentar til den lave gjennomsnittsskåren som norske elever har fått i PISA-undersøkelsen, påpeker noen at norske elever trives på skolen. Er trivsel og faglig kompetanse nødvendigvis to motpoler? Kan elevene trives samtidig som de oppnår et høyere prestasjonsnivå? Er det på tide å finne gleden ved å lære?

Referanser

(OECD 2008): Education at a Glance. OECD indicators 2008.

Kjærnsli, M., Lie, S., Olsen, R. V., og Roe, A. (2007): *Tid for tunge løft. Norske elevers kompetanse i naturfag, lesing og matematikk i PISA 2006*, Universitetsforlaget.

Anders Barstad

Anders Barstad er sosiolog og forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Hans viktigste interesseområder er psykisk helse og livskvalitet, sosial integrasjon og tilhørighet, bysosiologi og utvikling i levekårene. Han har blant annet publisert: «På vei mot det gode samfunn?», Statistiske analyser 64 (sammen med Ottar Hellevik), «Levekår og flyttemønstre i Oslo indre øst», Rapporter 2006/15 (med flere medforfattere).

(anders.barstad@ssb.no)

Hvorfor bruker vi ikke mer tid på det som gir størst glede?

Hvilke gjøremål gir dypest glede? For noen er det kanskje en festlig kveld på byen med gode venner. Eller fotturer i fjellheimen, der lufta smaker som vin, og utsikten tar pusten fra deg. Andre vil framheve yrkesstoltheten, gleden over å gjøre en god jobb. Selv vil jeg slå et slag for leken.

For eksempel putekrig, den eneste formen for krig som utelukkende bringer lykke og glede. I hvert fall hvis man har en viss aksept for kaoset som følger, når pyntegjenstandene ligger strødd, og putefjærene dekker gulvet.

Det er gjennomført flere undersøkelser av hvilke aktiviteter folk flest opplever som de mest positive og glederike. En av metodene vi kan bruke for å undersøke dette, er å spørre et utvalg av befolkningen om hva de har gjort i løpet av en bestemt dag, og om hvilke følelser som ledsaget de ulike gjøremålene.

Musikk og barn, så jakt og fest

Økonomen Alan B. Krueger har presentert resultatene fra en amerikansk undersøkelse av denne typen (i Brookings Papers on Economic Activity, nr. 2, 2007). Ifølge analysen var lytting til musikk og lek med barn sterkest forbundet med positive følelser, tett fulgt av aktiviteter som jakt eller fiske og deltakelse på fester, mottakelser og sportsarrangementer. Besøkskontakt med venner var også blant gjøremålene som kom relativt høyt opp på listen.

Andre typer aktiviteter fikk langt lavere «rating», spesielt de som dreide seg om å motta medisinske tjenester. Aktiviteter som å se på TV eller video var mer «midt på treet» i rangeringsrekkefølgen, mens å være på jobb ble vurdert som en noe mindre positiv opplevelse enn TV-titting.

Og putekrigen? De fleste putekriger er nok forholdsvis kortvarige (og sjeldne?), og Krueger gjengir bare tall for de hyppigst forekommende aktivitetene. I en lignende amerikansk undersøkelse ble det spurt om følelser knyttet til aktivitetsgruppen «intime relasjoner». Ikke overraskende ble denne gruppen av aktiviteter vurdert som de desidert mest «hyggelige». Med basis i egen svogerforskning vil jeg tro at mange av putekrigene også hører hjemme her.

Mer fritid – mindre engasjement

De morsomste systemene er med andre ord knyttet til fritida, og etter hvert som mengden av fritid øker, skulle vi tro det ble brukt mer tid på de morsomme aktivitetene, de befolkningen liker best, og mindre på de umorsomme. Krueger finner imidlertid at dette i liten grad er tilfelle.

Ved å undersøke hvordan den amerikanske befolkningen har fordelt sin tid på forskjellige grupper av aktiviteter i perioden 1965-2005, kan han påvise en overraskende høy grad av stabilitet. Riktignok har tiden som brukes på relativt umorsomme gjøremål som husarbeid, gått ned, men det samme gjelder faktisk også de mest engasjerende fritidsaktivitetene. Tiden amerikanere flest bruker til å leke med barn, har økt, men dette har blitt mer enn oppveid av nedgangen i tid brukt til å besøke venner og delta på fester og mottakelser. I stedet har de midtels engasjerende fritidsaktivitetene blitt

mer populære; framfor alt tilbringer amerikanerne mer tid foran TV-skjermen.

Fjernsynet blir «overkonsumert»?

Andre forskningsresultater understreker det paradoksale i denne utviklingen. Nylig kunne den sveitsiske økonomen Bruno Frey og medarbeidere, på grunnlag av den europeiske samfunnsundersøkelsen (*European Social Survey*), vise at personer som ser mye på TV, er mindre tilfreds med livet enn de som ser lite, kontrollert for en rekke faktorer som påvirker denne tilfredsheten, blant annet familieforhold, tilknytning til arbeidslivet, utdanningsnivå og inntekt.

Annen forskning tyder på at sosialt samvær har motsatt virkning; personer som bruker mye tid på sosiale aktiviteter, har høyere livskvalitet enn dem som bruker liten tid på slike aktiviteter. På bakgrunn av forskningsresultater som dette, hevder de italienske økonomene Bruni og Stanca at fjernsynsgodet blir overkonsumert, mens de såkalte relasjonelle godene, slike som vennskap, «konsumeres» i mindre utstrekning enn det som er optimalt.

Det sosiale – nøkkelen til et godt liv

Hva med Norge? Ifølge tidsbruksundersøkelsene var økningen i tid som ble

brukt foran fjernsynsskjermen, den mest markerte endringen i 1990-årenes fritidsmønster. Samtidig ble tid brukt til sosialt samvær, blant annet besøkskontakter med venner, redusert.

Når det er sagt, må det nevnes at nordmenn tilbringer relativt lite tid foran skjermen sammenlignet med befolkningen i de fleste andre land. Bare litt over en av ti nordmenn ser mer enn tre timer per dag, godt under det europeiske gjennomsnittet. Tar vi med alle former for «skjermtid», blir tallene betydelig høyere. Vel en fjerdedel av befolkningen brukte fem timer eller mer på hjemme-PC, video/DVD, TV-spill eller TV en gjennomsnittsdag i 2006 (<http://www.ssb.no/emner/07/02/sa95/kap4.pdf>).

At nordmenn ser såpass lite på TV, er kanskje noe av årsaken til at Ottar Hellevik, i sin omfattende studie av lykkefølelse i Norge, gjør funn som avviker fra de utenlandske undersøkelsene. I seg selv er ikke TV-tittingen forbundet med mindre lykke, når det tas hensyn til andre forskjeller mellom dem som ser mye og lite. Derimot bekrefter Helleviks undersøkelse betydningen av gode sosiale relasjoner for et lykkelig liv.

Men hvis folk flest blir utilfredse eller ikke spesielt lykkelige av å se mye på TV, mens sosiale aktiviteter gir større glede, hvorfor i all verden tilbringes da så mye tid foran skjermen?

En første mulighet er rett og slett at folk undervurderer de negative bivirkningene av TV-tittingen, og ikke forstår hvor verdifullt det ville vært å bruke

mer tid på sosiale aktiviteter. Kanskje er det noe i dette, men holdningsundersøkelser tyder på at det langt fra er hele forklaringen.

Paradokset er at svært mange sier de ønsker å bruke mer tid sammen med familie og venner, og tilbringe mindre tid foran skjermen, mens den faktiske utviklingen peker i motsatt retning. I en undersøkelse fra 1999 sa bare 2 prosent av befolkningen at de ønsket å se mer på TV, mens nærmere 40 prosent ønsket å se mindre. Det er lite som tyder på at særlig mange har lyktes i sine forsett.

Avhengighet «light»?

Er det snakk om en form for avhengighet som har likhetspunkter med avhengigheten av røyking eller narkotiske stoffer? En «avhengighet light»?

Om lag 10 prosent av voksne amerikanere beskriver seg selv som TV-avhengige. Det ser i hvert fall ut til å være noe med TV-tittingen som aktivitet som lett blir selvforsterkende, og som gjør at mange har problemer med å kontrollere den. Aktiviteten er usedvanlig lett å iverksette, det krever ingenting å sette seg ned og trykke på knappen. Tilsynelatende får TV-titteren umiddelbar tilgang til en verden full av underholdning og atspredelse.

Sosial kontakt er til sammenligning betydelig mer krevende. Opprettholdelse av vennskap og andre relasjoner krever innsats og ofte kompetanse. I en hektisk

hverdag kan det for eksempel koste krefter å lage avtaler og investere i utviklingen av et vennskap.

Nå er det ingen grunn til å svartmale fjernsynets virkninger heller. Det skaper for eksempel «liv i stua» for dem som er bundet til å være mye hjemme på grunn av sykdom eller alderdom, og samler familien rundt en felles aktivitet. Likeledes er det uklart om den statistiske sammenhengen mellom tid tilbrakt foran fjernsynsskjermen og opplevd livskvalitet virkelig kan tolkes som en årsakssammenheng, og hvilken vei årsaksretningen eventuelt går.

Tolv år foran skjermen

Paradokset som Krueger peker på, er likevel tankevekkende. Gitt dagens europeiske fjernsynsvaner vil en gjennomsnittlig 75-åring ha tilbrakt hele tolv år av sitt liv foran fjernsynsskjermen. Det er grunn til å spørre om dette virkelig er optimalt, med tanke på å realisere drømmen om «det gode liv». Som nevnt vil enkelte økonomer svare et klart nei på dette spørsmålet.

Den samme skepsis målbæres av fram-tredende psykologer, for eksempel den tidligere formannen for den amerikanske psykologforeningen, Martin Seligman. Ifølge Seligman har «den overdrevne troen på snarveier til lykke», herunder TV, forårsaket en epidemi av depresjoner. Et liv uten aktivt engasjement og overvinnelse av nye utfordringer risikerer å bli et tomt liv.

Snarvei til velstand, snarvei til lykke

Mange former for valgmuligheter øker i moderne samfunn, i takt med den økonomiske velstanden. En del av disse valgmulighetene kan nettopp beskrives som snarveier, snarveier til nytelse eller lykke. Mengden av snarveier har økt kolossalt, med underholdningstilbudet på Internett som siste tilvekst. Det er som regel ingenting galt med snarveiene i seg selv. Men om vi velger et liv som domineres av de kortsiktige nytelsene, er det en fare for at vi mister noe verdifullt på veien.

Urinen i svømmebassenget på Steinkjer

Joel Best:

DAMNED LIES AND STATISTICS (2001)

MORE DAMNED LIES AND STATISTICS (2004)

STAT-SPOTTING. A Field Guide to Identifying Dubious Data (2008)

Alle utgitt på University of California Press.

Under gjenreisningen av Steinkjer etter krigen fikk byen ganske raskt et samfunnshus med både kinosal og svømmebasseng. Midt i 1950-årene var det siste ingen selvsagt ting. Begeistring var stor, bassenget ble flittig brukt – helt til besøksstatistikken plutselig stupte mot null. Det viste seg at hele byen hadde hørt at det var tatt en vannprøve, og at den viste 17 prosent urin.

Det var nedslående, og tallet var så pass eksakt at det umiddelbart virket troverdig. Helt til noen begynte å regne litt. Bassenget var ikke stort etter vår tids målestokk; dette var Gerhardsens og nøysomhetens Etterkrigs-Norge. Men det var nå 16,67 meter langt, 8,33 meter bredt og 5,0 meter dypt, i hvert fall under stupebrettet. Man sto med det omtrentlige regnestykket 5 x 8 x 17. Det blir 680 kubikkmeter vann. Det måtte trekkes fra litt for «grunna», så la oss si 400. 17 prosent av 400 blir 68 kubikkmeter, altså 68 000 liter. Steinkjer hadde på den tiden omtrent 5 000 mennesker, med andre ord måtte hver eneste steinkjerbygg – spedbarn og oldinger medregnet – høyst personlig ha bidratt med 13-14 liter hvis ryktet skulle holde vann – som må være den riktige metaforen her.

Da dette regnestykket ble kjent, og sindige borgere gjorde et diskret overslag over egen vannføringskapasitet kombinert med en vurdering av egen adferd, tok besøket seg opp igjen.

Eksemplet er ikke ferskt, men det kunne ha forsvart sin plass i en av Joel Bests tre populærvitenskapelige veiledninger for legfolk om lesning av statistiske opplysninger. Ikke offisielle tabeller fra velrenommerte byråer, for de er gjennomarbeidet og kvalitetssikret. I et åpent samfunn er det dessuten ikke bare lov, men også påkrevd, å ha en debatt om hva som måtte være tvilsomt, upålitelig eller usikkert ved innsamlingen av materialet.

Ved oversikt over alkoholkonsum i Norge tas det alltid med en påminnelse om at det ikke er nok å innhente salgstallene fra

Per Egil Hegge

Per Egil Hegge er forfatter, språkspaltist og tidligere redaktør i Aftenposten.

«I et åpent samfunn er det ikke bare lov, men også påkrevd, å ha en debatt om hva som måtte være tvilsomt, upålitelig eller usikkert ved innsamlingen av materialet.»

Vinmonopolet – det kommer en god del som bagasje fra utlandet, med større eller mindre respekt for kvotene, og det private produksjonsinitiativ utfolder seg også.

Best, som er professor i sosiologi og strafferett ved universitetet i Delaware i USA, har som sitt særlige anliggende å oppfordre legfolk til å lese statistiske påstander med skepsis, og sette dem i stand til det. Hvor kommer tallet fra? Er det en organisasjon eller en pressgruppe som er ute etter å drive reklame for seg selv, kanskje med sikte på å få større bevilgninger? Er tallene, og tolkningen av dem, troverdig?

Fjorårets bok er hendigere og knappere enn de to foregående. De vel hundre sidene er et slags veiledende brukshefte, og eksemplene er av en type som en avismann vil dra kjensel på. En gruppe som arbeider for å skape oppmerksomhet omkring kvinnemishandling, sendte ut en redegjørelse hvor det sto at 4 millioner amerikanske kvinner blir slått i hjel hvert år. Det samlede antall dødsfall i USA er årlig omtrent 2,5 millioner – og dermed kan påstanden om de fire millioner ikke være riktig. Det hjelper ikke dem som *blir* slått i hjel, og det er ikke noe bidrag i kampen mot et slikt samfunnsøde at man opererer med et «faktagrunnlag» uten fotfeste i virkeligheten.

«Ved oversikt over alkoholkonsum i Norge tas det alltid med en påminnelse om at det ikke er nok å innhente salgshallene fra Vinmonopolet.»

I samme klasse er en påstand Best fant, fra en organisasjon som hevdet at antall barn som ble drept av barn, var blitt fordoblet hvert år siden 1950. Hvis man tenker seg at ett barn ble drept i 1950, ble det to i 1951, fire i 1952, 32 i 1955, og 1 024 i 1960. På 1970-tallet er vi oppe i noen millioner, og innen 1980 har vi passert verdens samlede folketall.

Det finnes statistikk som viser at forholdsvis mange prosent amerikanere i årsklassen 20-29 år ikke har inngått ekteskap. Det er en riktig, men helt uinteressant opplysning; forutsigbart nok blir bildet et annet hvis man deler denne gruppen på midten: Betydelig flere har giftet seg i gruppen 25-29 år, enn i gruppen 20-24 år.

Professor Best gjennomgår også opplysninger som i og for seg kan være riktige, men som brukes på en måte som gir et skjevt bilde. Godt over 40 prosent av alle dødsfall i aldersgruppen 16-20 år skyldes ulykker. For aldersgruppen 71-75 er det 2-4 prosent. En stor forskjell. Nå er det sannsynligvis slik at tenåringer ikke oppfører seg så bra i trafikken som de burde, og det er ingen grunn til å stanse forsøkene på å få dem til å kjøre fornuftigere. Men stort sett er de friske, og følgelig er det blant dem langt færre som dør av sykdom enn det er blant 70-åringene. Dermed blir andelen av denne kategorien dødsårsaker langt høyere. Det interessante er å se på antall dødsfall under ett, og da blir perspektivet et helt annet. Det er ikke så mange flere trafikkofer, i absolute tall, blant «eldre» tenåringer enn det er i aldersgruppen 71-75 år.

I noen av de siterte anmeldelsene blir Joel Best utropt til en sosiologiens John Grisham. Det er å ta litt hardt i. Men det er god pedagogikk, god folkeopplysning, og hans bøker er langt mer velskrevne og lettlest enn hva sosiologer har ry for å prestere.

Ny kunnskap gir spesialisert medisin

Gjennombruddet for medisinsk forskning på slutten av 1800-tallet var starten for spesialisering av legeyrket. Leger skaffet seg ny kompetanse og averterte som spesialister. Lægeforeningen mente kunnskapen ofte var mangelfull og etablerte i 1918 regler for 13 spesialistutdanninger, innenfor «indremedisin, lungesykdomme og lungetuberkulose, fødselshjelp, hud og kjønnsykdomme osv.». I dag har norsk medisin 30 hovedspesialiteter og 14 såkalte grenspesialiteter.

Siden 1900 og frem til 2006 har antallet leger i Norge økt fra 890 til 19 800. I forhold til folketallet er dette en utvikling fra 2 517 innbyggere per lege til 235 innbyggere per lege. Samtidig har det blitt etablert en rekke spesialistutdanninger, en utvikling som har lagt grunnlaget for fremvekst og struktur av dagens høyspesialiserte sykehus.

Gjennombrudd for medisinsk forskning

Det medisinske faget var på begynnelsen av 1800-tallet preget av en holistisk tankegang. Utgangspunktet var helheten i stedet for summen av delene. Legene tok da utgangspunkt i pasientens sykehistorie som omfattet pasientens livsstil, moralske stilling og miljø, og utviklet fra denne en behandling som skulle gjenopprette kroppens likevekt (Bury 2001).

I første halvdel av 1800-tallet oppdaget forskere i Tyskland at levende materiale er bygget opp av cellestruktur. Mot slutten av 1800-tallet ble det et betydelig vendepunkt i medisinsk kunnskap. Uavhengig forskning på mikronivå, utført av tyskeren Robert Koch og franskmannen Louis Pasteur, viste at stavlignende bakterier var årsaken til sykdommen miltbrann. Dette medisinske gjennombruddet (1876) resulterte i at en klarte å identifisere årsaken til alvorlige sykdommer som gonoré, tuberkulose, tyfus og kolera. Identifisering av mikroorganismer som årsak til sykdom krevde konsentrasjon om avgrensede deler av kroppen. Denne nye tilnærmingen la grunnlaget for spesialisering innenfor det medisinske faget (Berg 1987).

Spesialistutdanning blir etablert i Norge

Spesialiseringen av medisinen i Norge begynte først ved at enkelte leger på egen hånd utviklet særinteresser eller skaffet seg mer spesialisert kompetanse på kontinentet (Berg 1987). Etter hvert begynte leger å annonsere sin virksomhet som spesialister. I løpet av 1890-årene ble det påpekt at leger fremsto som spesialister uten tilstrekkelig kompetanse. Enkelte leger averterte seg som spesialist få uker etter embetseksamen.

«Der bliver stadig færre av de begyndende læger i hovedstaden, der slaar sig ned som 'common practitioners'; stadig flere af dem averterer en eller anden 'specialitet', fordi de som specielt 'sagkyndige' kan vente at faa et præ fremfor de ældre læger, der ikke prætenderer at besidde nogen speciel sagkyndighed i en enkelt branche.

Anne Mundal

Spesialistutdanninger etablert av Den norske Lægeforening i 1918:

- Indremedicin
- Kirurgi
- Lungesykdomme og lungetuberkulose
- Fødselshjelp
- Kvindesykdomme
- Nervesykdomme
- Sindssykdomme, nervøse sindslidelser
- Barnesykdomme
- Hud og kjønnsykdomme
- Øre-, næse- og halssykdomme
- Øiensykdomme
- Massage, sygegymnastik og ortopedisk behandling
- Røntgenbehandling

Anne Mundal er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helsestatistikk. (anne.mundal@ssb.no)

... Den ene læge efter den anden slaar sig ned som specialist selv i de mest omfattende discipliner uden at besidde andre kvalifikationer til at kalde sig med dette navn end den: i nogle maaneder at have opholdt sig ved en eller flere kliniker i udlandet, ...

... Saa meget urimeligere bliver det at udgive sig for 'specialist' paa dette grundlag, naar de 'studiereiser til udlandet', som skulde berettigge hertil, ofte endog indskrænker sig til deltagelsen i saa brøstfældige 'hurtigkurser' som dem, der gaar under navnet 'feriekurser' i Berlin.»

Kilde: Tidsskrift for Den norske Lægeforening, 1986.

Etter lang tids diskusjon i Den norske Lægeforening om problemet vedtok foreningen i 1918 å opprette 13 legespesialiteter med fastsatte regler for utdanning og praksis som tilfredsstilte kravet til godkjenning. I tillegg til de 13 godkjente opprettede spesialitetene var det åpning for å godkjenne andre spesialiteter i hvert enkelt tilfelle (se tekstboks).

Disse første spesialistreglene ble vedtatt av Legeforeningen og kunne derfor bare kreves av Legeforeningens medlemmer. Reglene ble imidlertid lagt til grunn for fastsettelse av refusjonstakster for spesialistpraksis i 1925 og dermed godkjent av myndighetene (Skoglund 2002a).

Etter at de første spesialitetene innenfor det medisinske faget ble etablert, har økt kunnskapsmengde og nye behandlingsmuligheter ført til at stadig flere legespesialiteter er blitt opprettet i løpet av 1900-tallet.

30 hovedspesialiteter og 14 grenspesialiteter

En medisinsk spesialitet ble av Eldjarnkomiteens innstilling i 1973 definert som følgende:

«En medisinsk spesialitet er en avgrenset del av det medisinske fagområdet. Avrensningen er foretatt fordi det anses som nødvendig for å oppnå en adekvat forebyggelse, diagnostikk og behandling av de gitte sykdomsgrupper innenfor rammen av den planlagte utvikling av vårt helsestell.»

Spesialistutdanningen

Utdanningen for legespesialister kom til å bestå av en generell del, i tillegg til utdanning innenfor det aktuelle fagområdet. Den generelle delen av utdanningen omfattet fire måneders praksis ved kirurgisk avdeling, fire måneder ved medisinsk avdeling og ett års tjeneste i alminnelig praksis. Den andre delen av utdanningen bestod av tjeneste ved avdelinger som kunne gi utdannelse innenfor den aktuelle spesialitet.

Lengden på utdanningen varierte fra to til fire år, med unntak av røntgenbehandling hvor kravet kun var ett år. Lengst tjenestetid ble krevd for spesialisering innenfor kirurgi og indremedisin. Praktisk tjeneste i et mester-svenn- eller mester-lærling-forhold ble den viktigste delen av utdanningen. Det ble opprettet en bedømmelseskomité i hver spesialitet som avga innstilling overfor Legeforeningens sentralstyre. En lege kunne dermed bare avterere som spesialist dersom han hadde godkjenning fra Legeforeningen (Skoglund 2002a).

Det har vært en utvikling hvor det også har skjedd en spesialisering innenfor de «store» spesialitetene. Innenfor indremedisin og generell kirurgi er det opprettet såkalte grenspesialiteter. For å få godkjenning innenfor grenspesialitet må en også ha godkjenning innenfor hovedspesialiteten. I dag har vi i alt 30 hovedspesialiteter og 14 grensespesialiteter. Dersom en for eksempel vil bli spesialist i hjertesykdommer, endokrinologi eller lungesykdommer, må en også ha godkjent spesialistutdanning i indremedisin.

Det forekommer ytterligere faglige differensieringer innenfor de ulike spesialitetene som ikke medfører godkjenningsordninger og formaliserte krav, såkalte subspecialiseringer. Dette er kompetanse som fins på universitetssykehus og ved forskningsinstitutter uten at det nødvendigvis fører til opprettelse av nye legespesialiteter.

Allmennlegens rolle blir styrket

Spesialistutdanning for allmennmedisinere ble opprettet på 1980-tallet. Det ble gjort for å styrke kompetanse og faglig posisjon til allmennlegene. En spesialist i allmennmedisin fordyper seg ikke i en avgrenset del innenfor det medisinske faget, men kan sees på som en høyt kvalifisert generalist. Selv om allmennmedisineren er spesialist, er det fortsatt hun, som pasientens primære kontakt, som eventuelt vil henvise videre til spesialist.

Samfunnsmedisinere og arbeidsmedisinere er heller ikke spesialister i tradisjonell forstand, men arbeidet deres er rettet mot grupper av pasienter eller hele populasjoner.

Færre spesialiteter enn i EU

Nye legespesialiteter er ment å sikre høy kvalitet på behandlingstilbudet til pasientene. I Norge har myndighetene etter 1960 likevel vært mer restriktive med å innføre nye spesialiteter enn i flere andre vesteuropeiske land. Det betyr ikke at nye kompetanseområder mangler, men at de kan finnes innenfor eksisterende spesialiteter. Som tidligere nevnt har vi i dag 44 spesialistutdanninger i Norge.

Rådsdirektiv 2005/36 lister opp 52 spesialiteter hvor noen er overlappende. De 4 norske spesialitetene som ikke er inkludert i direktivet er medisinsk genetikk, onkologi, allmennmedisin og bryst-og endokrinkirurgi. 10 spesialiteter i Rådsdirektivet som Norge ikke har er radiologi (elektro radiologi), klinisk biologi, biologisk hematologi, stomatologi, nevro-psykiatri, dermatologi, venerologi, tropemedisin, allergologi og akuttmedisin.

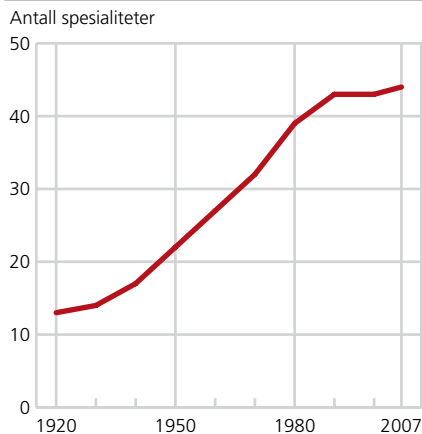
«Laveste forsvarlig faglig nivå» – nær bostedet

Grunner til en mer restriktiv holdning til nye spesialiteter her i landet er befolkningens størrelse, bosettingsmønsteret og økonomiske forhold.. Det såkalte LEON-prinsippet ble viktig for planlegging og utbygging av helsetjenesten. Pasienten skulle behandles på laveste effektive omsorgsnivå (ref.). Det ble sett på som best ressursutnyttelse å gi behandling på laveste faglig forsvarlige nivå og sikre behandling i nærheten av pasientens og pårørendes bosted.

Myndighetene satset på en regional utbygging av helsevesenet, slik at pasienter ikke unødige skulle henvises til et høyere nivå. På grunn av spredt bosettingsmønster har det også

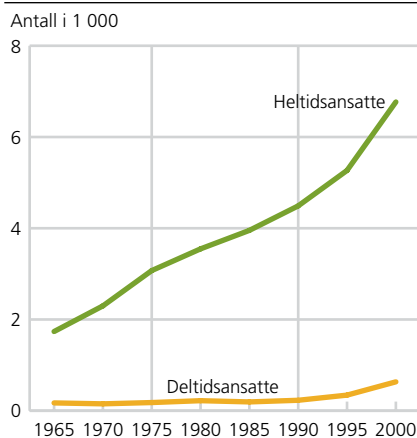

Figur 1. Antall spesialistutdanninger for leger. 1920-2007

Kilde: Den norske Lægeforening.

Figur 2. Antall leger ved somatiske sykehus. 1965-2000

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

av beredskapshensyn vært nødvendig med desentralisering av helsetjenesten. Med et lite befolkningsgrunnlag ble det svært kostbart å opprette spesialiteter innenfor smale medisinske fagområder. Man har likevel hatt muligheter for å satse på en mer uformell spesialisering ved regionssykehus og forskningsinstitusjoner, såkalt subspecialisering, som nevnt tidligere. Mangel på leger i distriktene og innenfor allerede etablerte spesialiteter har også bidratt til en mer restriktiv holding til innføring av nye legespecialiteter.

Staten overtar ansvaret i 1980

Den norske Lægeforening etablerte spesialistutdanning for leger i 1918 og har videreutviklet og drevet utdanningen i størstedelen av det forrige århundret. Ved lov om leger av 13. juni 1980 overtok staten ansvaret for spesialistutdanningen, men delegerte oppgavene med å godkjenne spesialister og utvikle utdanningen til Legeforeningen. Samarbeid med helsemyndighetene skjedde ved representasjon i spesialistrådet. Fra 1984 fikk Helsedirektoratet ansvaret for spesialistutdanningen av leger, men det er i dag fremdeles Legeforeningen som godkjenner spesialister (se figur 1).

I 1999 ble Nasjonalt råd for spesialistutdanning av leger og legefördeling etablert (NR). Det skal være rådgivende instans overfor helsemyndighetene i alle overordnede spørsmål som angår gjennomføringen av og kvaliteten på all spesialistutdanning av leger. Det er også det organ som departementet delegerer beslutningsrett til, i alle overordnede spørsmål som berører gjennomføring av og kvaliteten i legers spesialistutdanning.

I andre nordiske land overtok myndighetene flere tiår tidligere ansvaret for spesialistutdanningen av leger.

Populært å ta spesialistutdanning

Det har vært svært populært for leger å ta spesialistutdanningen. I 1920 var det 115 godkjente spesialister i Norge. I 2005 var antallet økt til 16 800 (se figur 2). Av disse var 9 900 yrkesaktive i Norge. Den store differansen i tallene skyldes at en rekke utenlandske leger har søkt spesialistgodkjenning i Norge, men arbeider i utlandet. Samtidig kan en lege ha flere spesialistgodkjenninger. Av spesialistutdanningene ble om lag 11 500 tatt innenfor somatisk spesialisert medisin, 1 600 innenfor psykiatri, 2 900 innenfor allmennmedisin og 570 innenfor samfunnsmedisin.

Med kunnskapsutviklingen innenfor det medisinske faget har sykehus utviklet seg fra å være oppbevaringssteder for fattige på 1800-tallet til dagens høyspesialiserte sykehus. Antall sykehusleger har økt sterkt. Fra 1965 til 2000 økte antall heltidsansatte leger fra om lag 1 700 til nesten 6 800 (se figur 2).

Les mer i
På liv og død – Helsestatistikk i 150 år
– en artikkelsamling om helsestatistikk og helsetilstanden i tidligere tider, og analyser av utviklingen fra 1800-tallet og frem til i dag.

(<http://www.ssb.no/lemner/03/00/sa94/>)

Flest leger i somatiske sykehus

Til tross for stor etterspørsel etter leger innenfor kommunehelsetjenesten og psykiatrien, viser utviklingen i absolutte tall at antall leger i somatiske sykehus øker mest. I 1985 var om lag 4 000 legeårsverk knyttet til somatiske sykehus, vel 2 900 årsverk var knyttet til kommunehelsetjenesten, og nesten 600 årsverk var knyttet til psykiatriske institusjoner. I 2005 har antall legeårsverk ved somatiske sykehus økt til 8 200, omtrent 4 200 i kommunehelsetjenesten og om lag 1 400 ved psykiatriske institusjoner.

Somatisk medisin er det mest populære arbeidsområdet for legene. De somatiske sykehusene er på toppen av kunnskapspyramiden innenfor medisin, og her har det blitt gjort store medisinske fremskritt. Her er det muligheter for forskning, og innføring av nye diagnostiserings- og behandlingsmetoder skjer først her. Den medisinske utviklingen, sammen med økonomiske muligheter og prioriteringer, har ført til stadig vekst i antall spesialiteter knyttet til somatisk medisin og en økning i antall leger som er knyttet til somatiske sykehus.

Referanser

Berg, O. (1987): *Medisins logikk. Studier i medisins sosiologi og politikk*, Universitetsforlaget, Oslo.

Bury, M. (2001): *Illness narratives: fact or fiction? Sociology of Health & Illness*, Vol. 23 No 3.

Skoglund E. (2002a): *Legers videre- og etterutdanning. Fra kollegiale annonseringsregler til lovbasert spesialistutdanning*, *Ylf-forum*, 2002; nr. 8/9: 12– 4.

Litteratur

Den norske Lægeforening (1973): *Retningslinjer for opprettelse av nye spesialiteter og grenspesialiteter*, *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*, Nr. 9, 1973.

Mundal, A. (2002): «Personell ved somatiske sykehus: Sterk vekst og økt kompetanse», i *Sosialt utsyn 2002*, Statistisk sentralbyrå.

Skoglund, E. og A. Taraldset (2000): *Legemarkedet i Norden 1980–2000*, *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*, Nr. 17, 2000.

Skoglund E. (2002b): *Legers spesialistutdanning: et historisk tilbakeblikk*, *Ylf-forum*, 2002; nr. 10: 14– 7.

Skoglund E. (2003): *Legers spesialisering: Spesialisering av leger – Legeforeningens rolle frem til i dag*, *Ylf-forum*, 2003; nr. 1: 10– 3.

Siden sist

All ny statistikk publiseres som artikler på ssb.no. Vi presenterer nedenfor et utvalg av disse artiklene, som er gitt ut etter forrige utgave av Samfunnsspeilet.

17.3.2009

Anmeldte lovbrudd, 2008

Færrest lovbrudd på 14 år

I 2008 ble det anmeldt 386 000 lovbrudd, en nedgang på 3 prosent sammenliknet med året før. Antall anmeldte lovbrudd er nå det laveste på 14 år, når vi tar høyde for befolkningsutviklingen.

Det ble anmeldt mer enn 264 000 forbrytelser og 122 000 forseelser i 2008, en nedgang fra 2007 på henholdsvis 2,8 og 3,5 prosent. Det var en betydelig nedgang både for vinningskriminalitet (2,7 prosent), narkotikaforbrytelser (8 prosent) og trafikkforseelser (5,1 prosent).

Færre grove tyverier fra bil

Mer enn 175 000 tyverier og andre vinningslovbrudd ble anmeldt i 2008, nesten 4 900 færre enn året før. Nedgangen i antall vinningslovbrudd henger i hovedsak sammen med at det er blitt 8 prosent færre grove tyverier. Blant de grove tyveriene var nedgangen størst for biler og andre befordringsmidler, hele 20 prosent. I tillegg var det nesten 7 prosent færre anmeldte brukstyverier av bil. Antall grove tyverier fra biler og andre befordringsmidler (12 500) og brukstyveri av biler (6 900) er samlet sett nesten halvert siden 2003.

Flere fra villa ...

Antallet grove tyverier fra villa økte fra 2 200 i 2007 til 3 400 i 2008, det vil si en økning på drøyt 50 prosent. Nesten hele økningen skjedde i Oslo, Akershus og Vestfold – hvor det samlet sett ble anmeldt mer enn 900 flere tilfeller. Dette bidro til en økning i det samlede antallet grove tyverier fra leilighet, bolighus og hytte – som i dag er tilbake på nivået fra 2005. Tyverier i tilknytning til bolig og fritidsbolig har hatt en stor og langvarig nedgang frem til 2007. Flere anmeldte

grove tyverier fra villa medførte imidlertid at det totale antallet tyverier tilknyttet bolig og fritidsbolig nå økte, fra 18 300 tilfeller i 2007 til 19 500 tilfeller i 2008.

... og simple butikktyverier

Fra tusenårsskiftet og frem til 2007 ble antall anmeldte simple tyverier fra butikk og naskeri redusert med over en firedel. Fra 2007 til 2008 økte imidlertid anmeldelsene både for simple tyverier fra butikk (12 prosent) og naskeri (5 prosent) – og samlet sett fra 16 400 til 17 500 tilfeller.

Størst nedgang i Rogaland og Østfold

Over en firedel av all registrert vinningskriminalitet begås i Oslo, som hadde en nedgang på nesten 2 prosent fra året før. I antall var det klart størst reduksjon i Rogaland og Østfold (med henholdsvis 14 og 11 prosent), og nedgangen i disse fylkene tilsvare halvparten av den totale nedgangen for vinningskriminalitet i hele landet. Mens den registrerte vinningskriminaliteten begått i Norge gikk ned, økte antall anmeldte vinningslovbrudd som hadde skjedd i utlandet – fra 7 600 til 8 800 tilfeller.

Færre narkotikaforbrytelser

De 37 500 narkotikaforbrytelserne registrert av politiet i 2008 er et av de laveste tallene de siste ti årene, og på nivå med perioden 2003-2005. På grunn av et fall i anmeldelsene de siste tre månedene av året ble det i 2008 anmeldt nesten 3 300 færre narkotikalovbrudd enn i 2007. Oslo, Akershus og Vestfold har fremdeles flest narkotikalovbrudd – til tross for at de samlet sett hadde 2 800 færre anmeldte tilfeller enn i året før. Syv fylker hadde imidlertid en økning på mer enn 4 prosent.

Nedgangen fra året før var noe større for narkotikalovbruddene som reguleres av legemiddeloven (9 prosent), enn for de mer alvorlige narkotikalovbruddene som

reguleres av straffeloven (7 prosent). Antall anmeldte brudd på de to lovene er nå nesten like mange, henholdsvis 19 200 og 18 300.

Stabilitet i voldskriminaliteten

I løpet av 2008 ble 26 200 trusler og andre voldslovbrudd anmeldt, nesten 2 prosent flere enn i året før. Når vi tar hensyn til befolkningsøkningen, har omfanget av anmeldte voldslovbrudd holdt seg relativt stabilt siden tusenårsskiftet, på rundt 5,5 per 1 000 innbyggere.

Som i alle tidligere år har Finnmark og Oslo mest anmeldt voldskriminalitet i forhold til befolkningstallet, med henholdsvis 8,9 og 8,7 per 1 000 innbyggere. I 2008 fulgte deretter fylkene Telemark og Troms hvor de tilsvarende tallene var 6,8 og 6,6. Oppland hadde lavest omfang med 3,6 voldslovbrudd per 1 000 innbyggere.

Vold i familieforhold

De siste årene før 2008 var det en nedgang i antall anmeldte trusler, og en økning i antall tilfeller av fysisk vold. I 2008 økte imidlertid både trusler og fysisk vold, med om lag 2 prosent i forhold til året før. Det ble anmeldt nesten 7 200 trusler og 18 400 tilfeller av fysisk vold (forbrytelser mot liv, legeme og helbred, vold mot offentlig tjenestemann og fysisk mishandling i familieforhold).

Antall anmeldte tilfeller av mishandling i familieforhold øker, samtidig med en nedgang i både legemsfornærmelser og legemsbeskadigelser. Omfordeling i registreringen av typer voldslovbrudd ser dermed ut til å fortsette i 2008, etter ikraftsettelsen av de nye bestemmelsene om mishandling i familieforhold (fra 2006).

Nesten 1 000 voldtekter

I 2008 ble mer enn 3 900 seksuallovbrudd anmeldt, nesten 4 prosent flere enn året før. Siden begynnelsen av 1990-tallet har antall anmeldte voldtekter økt, men i 2008 ble det registrert like mange tilfeller (940) som i 2007. I 2008 ble det anmeldt 810 tilfeller av seksuell omgang med barn og 93 tilfeller av incest, som er på nivå med de foregående fem årene.

4.3.2009

Befolkningsstatistikk. Svalbard

Drøyt 2 000 norske på Svalbard

Per 1. januar 2009 var det registrert i alt 2 085 personer i de norske bosettingene på Svalbard, 1 212 menn og 873 kvinner. Regner en med de utenlandske bosettingene, bodde det om lag 2 570 personer på Svalbard.

Longyearbyen, med i overkant av 2 000 innbyggere, er den viktigste av bosettingene. Ny-Ålesund, verdens nordligste permanente bosetting, har om lag 25 fastboende. I Svea, 60 km sørøst for Longyearbyen, er det ingen fastboende, men mange av de 385 ansatte i gruveselskapet pendler ukentlig eller hver fjortende dag til og fra Longyearbyen, mens resten pendler til fastlandet. I tillegg til de fast bosatte, er det til enhver tid mange mennesker på Svalbard for kortere tid. Folk som skal være på Svalbard kortere enn seks måneder melder ikke flytting, og er dermed ikke med i statistikken.

Utenom de norske bosettingene bor om lag 470 personer i den russiske bosettingen Barentsburg. I Hornsund, sør på Spitsbergen, ligger en polsk forskningsstasjon, bemannet med ca. 10 personer. For disse to bosettingene har vi ikke noe statistikk ut over et anslag over hvor mange som bor der.

De fleste for en kort periode

Svalbard er et sted der få blir boende lenge. Av de drøyt 2 000 som bor i de norske bosettingene i dag, er det et titalls personer som har bodd der siden 1960-tallet og 55 har bodd der siden 1970-tallet. Over halvparten har kommet etter 2004, og gjennomsnitts botid for dagens bosatte er 6 år. Over 60 pro-

sent av de som nå bor på Svalbard har bodd der mindre enn 5 år, 20 prosent har botid på 5-9 år, mens om lag samme andel har bodd på Svalbard 10 år eller mer. Kvinnene har i gjennomsnitt noe kortere botid enn mennene.

Det er 140 personer i de norske bosettingene som aldri har bodd noe annet sted enn på Svalbard. Over 60 prosent er under skolealder, 90 prosent er under 18 år, mens de eldste er rundt 30 år.

Et internasjonalt samfunn

De norske bosettingene har innbyggere fra 36 forskjellige land. 293 av de bosatte, som tilsvarer 14 prosent, har kommet direkte til Svalbard uten å ha vært bosatt i Norge først. Disse blir her betegnet som utlendinger. Med de 470 i Barentsburg og 10 i Holmsund er andelen utlendinger på Svalbard 30 prosent.

Nesten en tredjedel av utlendingene i de norske bosettingene er fra Thailand, 70 prosent av disse er kvinner. Nesten en fjerdedel av utlendingene har kommet fra andre nordiske land. Totalt sett er det flere menn enn kvinner i de norske bosettingene på Svalbard, men blant utlendingene er det noen flere kvinner enn menn.

Bortimot halvparten av Svalbards bosatte fra Norge kommer fra Nord-Norge. Troms er fylket flest kommer fra, og 9 prosent av alle som har permanent opphold på Svalbard er folkeregistrert i Tromsø kommune.

Få gamle, en god del små barn

Få blir boende på Svalbard etter at de har blitt gamle. I forhold til Fastlands-Norge har Svalbard svært mange menn i alderen 25-59 år. 37 prosent av de som bor på Svalbard er menn i denne aldersgruppen, mot 24 prosent i Norge som helhet. Blant kvinnene finner vi spesielt mange i aldersgruppen 25-44 år.

Longyearbyen har 168 barn under skolealder og 215 barn mellom 6 og 15 år. I forhold til det store antallet personer i alderen 25-49 år, er det likevel få barn der.

Av aldersprofilen kan det se ut som om familier med barn som nærmer seg slutten av tenårene ikke flytter til Svalbard, og/eller at familier med barn flytter til-

bake til fastlandet når barna vokser til og skal inn på videregående skole. Uansett grunn viser tallene at det er få tenåringer på Svalbard.

Fødsler, dødsfall og flyttinger

Normalt fødes ikke barn på Svalbard. Kvinnene reiser til fastlandet når termnen nærmer seg. Likevel tas fødte med i Svalbardstatistikken. Barn som fødes av kvinner med registrert opphold på Svalbard regnes i denne statistikken som født på Svalbard. Dette er samme praksis som i den ordinære befolkningsstatistikken, der barn registreres som født i kvinnens bostedskommune selv om fødselen skulle finne sted på sykehuset i nabokommunen.

I fjerde kvartal 2008 ble det registrert seks barn født av foreldre bosatt på Svalbard, og ingen dødsfall. Det var 44 registrerte innflyttinger og 70 utflyttinger, noe som gir en nettoutflytting på 26. Nettoutflytting i fjerde kvartal henger gjerne sammen med sesongvariasjoner i reiselivet, som har høysesong fra februar/mars til september/oktober.

4.3.2009

Arbeidskraftundersøkelsen. Arbeidstidsordninger, 2008

Jobber utenom vanlig dagtid

En av tre ansatte jobber utenom vanlig dagtid, de fleste i skift eller turnus. Slikt arbeid er vanligst blant ungdom og vanligere for kvinner enn menn.

I 2008 jobbet 34 prosent av alle ansatte utenom vanlig dagtid (mandag-fredag klokka 06-18) i sin hovedjobb, ifølge AKU. Dette tilsvarer 783 000 ansatte, en økning på 17 000 ansatte fra året før. Det totale antallet ansatte i Norge økte i samme periode, så andelen ansatte som arbeider utenom vanlig dagtid, forble uendret. Denne andelen har ligget på rundt 34-36 prosent de siste åtte årene. Andelen ansatte som jobber utenom vanlig dagtid, og som ikke jobber skift eller turnus, har sunket fra 12 prosent i 2006 til 10 prosent i 2008.

Mange unge

Nesten halvparten (48 prosent) av de ansatte i alderen 15-29 år jobber utenom vanlig dagtid. Mange unge jobber deltid ved siden av studier, noe som gjenspeiles

i at kvelds- og helgejobbing er utbredt i denne aldersgruppen. Videre jobber 18 prosent av de ansatte i denne alderen utenom vanlig dagtid uten å ha skift eller turnus som en del av sin arbeidstidsordning.

Flere kvinner enn menn

Blant de kvinnelige ansatte jobber 38 prosent utenom vanlig dagtid, sammenlignet med 29 prosent blant de mannlige. Dette er omtrent på samme nivå som året før, og det tilsvarer 436 000 kvinner og 347 000 menn. Forskjellen er størst blant de yngste; i aldersgruppen 15-29 år jobber 57 av kvinnene og 40 prosent av mennene utenom vanlig dagtid. I aldersgruppen 30-54 år er forskjellen mellom kjønnene noe lavere, med 33 prosent blant kvinner og 27 prosent blant menn. Blant de som jobber utenom vanlig dagtid er andelen som har en skift- eller turnusordning noe høyere blant kvinnene enn blant mennene – henholdsvis 73 og 65 prosent.

Skift- og turnusordninger

Andelen ansatte som jobber utenom vanlig dagtid er høyest i helse- og sosialnæringen og i transport og kommunikasjon, med 51 prosent. Her er også andelen med skift eller turnusarbeid høy, henholdsvis 95 og 82 prosent. Også i varehandelen arbeider mange – 48 prosent – utenom vanlig dagtid, men andelen i skift og turnus er her lavere (44 prosent). Store næringer med lav andel ansatte med arbeid utenom vanlig dagtid er offentlig administrasjon (14 prosent), bygge- og anleggsvirksomhet og undervisning (begge 10 prosent).

4.3.2009

Inntektsstatistikk for personlig næringsdrivende, 2007

2007 - et godt år for næringsdrivende

Gjennomsnittlig næringsinntekt for personlig næringsdrivende i industri, håndverk, handel, transport og frie yrker utgjorde nær 460 000 kroner i 2007. Dette er 9 prosent høyere enn året før.

Personer med hovedinntekt fra lønn og pensjon utgjorde litt over halvparten av alle personlig næringsdrivende i 2007.

Denne gruppen hadde en gjennomsnittlig næringsinntekt på 44 900 kroner i 2007.

Tilsvarende hadde næringsdrivende med hovedinntekt fra primær næring en gjennomsnittlig næringsinntekt på 331 300 kroner.

Næringsdrivende i annen næring, herunder industri, håndverk, handel, transport og frie yrker, hadde en gjennomsnittlig næringsinntekt på 458 900 kroner.

Sterk økning i primærnæring

Gjennomsnittlig næringsinntekt for næringsdrivende med hovedinntekt fra primærnæringer økte med hele 14 prosent fra 2006 til 2007. Det viktigste inntektsfradraget for denne gruppen er nå jordbruksfradraget. Endringer i skattereglene gjorde at maksimalt jordbruksfradrag økte fra 71 500 kroner til 142 000 kroner i 2007. Gjennomsnittlig jordbruksfradrag for primærnæringen var på 60 900 kroner i 2007 – en økning på 74 prosent fra året før.

Personinntekt i næring

Gjennomsnittlig personinntekt i næring utgjorde 271 100 kroner for primærnæring og 38 900 kroner for personlig næringsdrivende med hovedinntekt fra lønn og pensjon. For personer i annen næring utgjorde gjennomsnittlig personinntekt fra næring 396 600 kroner.

Utlignet skatt i 2007 for personlig næringsdrivende utgjorde i gjennomsnitt 144 500 kroner, noe som er 11 prosent høyere enn i 2006.

4.3.2009

Farlig avfall, 1999-2007

Mindre farlig avfall

Det gikk 1 030 000 tonn farlig avfall til godkjent håndtering i 2007. Dette er en nedgang på 6 prosent fra toppnoteringen i 2006. Nedgang var det også i mengden farlig avfall til ukjent håndtering, som avtok med 15 prosent fra året før.

Det ble behandlet totalt 1 030 000 tonn farlig avfall fra norske bedrifter og husholdninger ved godkjente anlegg i 2007. Dette er en nedgang på 70 000 tonn, eller 6 prosent, fra året før. Det var

nedgang i alle materialkategorier, men mest for etsende avfall (syrer og baser), som ble redusert med 17 prosent.

Tungmetallholdig avfall og forurensede masser var den dominerende materialkategorien i 2007, med 53 prosent av avfallet. Oljeholdig avfall og etsende avfall (syrer og baser) utgjorde også store avfallskategorier, henholdsvis 23 og 17 prosent. Industrien sto for 55 prosent av mengden farlig avfall med kjent kilde.

Usikkert om dette er en ny trend

Samlet sett for perioden 1999-2007 ble det registrert en økning på 90 prosent i mengden farlig avfall til godkjent behandling. Det er derfor usikkert om nedgangen siste år er et resultat av en ny nedadgående trend eller en tilfeldig variasjon. Store deler av økningen fra 1999 til 2007 antas å komme fra forbedring i datagrunnlaget, slik at den reelle avfallsøkningen kan ha vært betydelig mindre enn det statistikken viser.

Mesteparten behandlet i Norge

I 2007 gikk 87 prosent av det farlige avfallet til sluttbehandling i Norge, mens litt under 2 prosent ble sluttbehandlet i utlandet. Mengden farlig avfall som ble gjenvunnet i Norge, utgjorde 7 prosent, mens litt under 5 prosent ble gjenvunnet i utlandet.

Det ble materialgjenvunnet mer farlig avfall i 2007 enn i 2003 (2003 er det første året hvor avfallet kan deles inn etter behandling), men det ble samtidig energiutnyttet noe mindre. Den samlede gjenvinningen gikk dermed svakt opp i 2007, sammenlignet med 2003. Store deler av det farlige avfallet egner seg dårlig for gjenvinning, og det kan forklare hvorfor gjenvinningsandelen for farlig avfall er såpass lav.

Mindre til ukjent håndtering

I 2007 gikk 69 000 tonn farlig avfall til ukjent håndtering i følge anslag fra SSB. Det er 15 prosent mindre enn i 2006, og 28 prosent mindre enn i 2003. Fra 2002 til 2003 ble listen over farlige avfallstyper utvidet med, blant annet, impregnert trevirke og plast med bromerte flammehemmere. Det forklarer økningen i mengden farlig avfall til ukjent håndtering dette året. Holdes disse nye typene farlig avfall utenom, avtok mengden

farlig avfall til ukjent håndtering med 59 prosent fra 1999 til 2007. Ukjent håndtering betyr at det er usikkert om avfallet er kommet inn til godkjent håndtering. Deler av mengden til ukjent håndtering kan derfor være inkludert i de 1 030 000 tonnene farlig avfall som gikk til godkjent håndtering.

Halvert siden 1999

Oljeholdig avfall til ukjent håndtering utgjorde 22 000 tonn i 2007. Dette er en halvering siden 1999. Mengden impregnert treavfall utgjorde vel 50 000 tonn i 2007, hvorav om lag 75 prosent gikk til ukjent håndtering. Hoveddelen av dette var sviller, master og lignende, som er impregnert med kreosot, og mye antas å være gjenbrukt i blant annet private hager og langs turstier. Avfall fra PCB-holdige vinduer blir i dag stort sett tatt forsvarlig hånd om, og praktisk talt ikke noe av denne avfallstypen ble håndtert på ukjent vis i 2007.

3.3.2009

Reiseundersøkelsen, 4. kvartal 2008

Flere yrkesreiser innenlands

Nordmenn hadde 35 prosent flere yrkesreiser i 4. kvartal 2008 enn i samme periode året før. Antall feriereiser gikk ned med 2 prosent, men den totale reisevirksomheten økte med 6 prosent, sammenlignet med 4. kvartal 2007.

I 2008 reiste nordmenn i alt 22,1 millioner ganger. Dette er en økning på 7 prosent fra 2007, hvor det ble foretatt 20,6 millioner reiser.

Antall feriereiser innenlands har økt mest, målt i absolutte tall. Regner vi prosentvis, har utenlandsreiser i yrkes-sammenheng økt mest, med 31 prosent flere reiser i 2008 enn i 2007.

Færre personer på reise

Til tross for økt reisevirksomhet, var det likevel en viss nedgang i antall personer som utførte disse reisene. I alt 1,98 millioner nordmenn hadde vært på overnattingstur i 4. kvartal 2008. Dette er en nedgang på 2 prosent i forhold til 4. kvartal i 2007. Det er 3,55 millioner nordmenn i aldersgruppen 16-79 år, og det betyr at 55 prosent av oss hadde

vært på tur med overnatting i løpet av 4. kvartal 2008.

Bil mest brukt innenlands

På reisene er bilen det mest brukte transportmiddelet, og benyttet på nesten halvparten av reisene. På 57 prosent av innenlandsreisene bruker vi bil, mens andelen bilbruk er 22 prosent på utenlandsreiser.

På utenlandsreisene var derimot fly det mest brukte fremkomstmiddelet, og ble brukt på 72 prosent av reisene.

2008 er det første året der hovedtransportmiddel brukt på reisen kartlegges i Reiseundersøkelsen. Det er derfor ikke mulig å sammenligne med kvartaler i tidligere år.

Hotellinnkvartering på yrkesreiser

På yrkesreiser overnatter vi helst på hotell. På 86 prosent av yrkesreisene var nemlig hotell den mest brukte hovedovernattingsmåten. Når vi reiser utenlands, er det også mest vanlig å bo på hotell.

På feriereiser og på innenlandsreiser var det i 2008 større innslag av privat overnatting. Dette er om lag de samme andeler som i 4. kvartal 2007.

3.3.2009

Utenriksregnskap, 4. kvartal 2008

Historisk rente- og stønadsbalanse

Rente- og stønadsbalansen for 2008 var positiv, noe som er første gang siden 1953.

Rente- og stønadsbalansen var drøye 1 milliard kroner for hele 2008. Det er 2 milliarder høyere enn 2007. I 4. kvartal 2008 var overskuddet på rente- og stønadsbalansen 22 milliarder kroner. En viktig forklaring på det store overskuddet var høye renteinntekter og aksjeutbytter fra utlandet. Renteinntekter og aksjeutbytte fra utlandet var 36 milliarder kroner høyere enn de tilsvarende strømmene til utlandet.

Beskjeden økning på driftsbalansen i 4. kvartal

Driftsbalansen overfor utlandet er foreløpig beregnet til 123 milliarder kroner

i 4. kvartal 2008, noe som er knappe 5 prosent høyere enn i 4. kvartal i 2007. Samtidig var driftsbalansen 2,5 milliarder kroner lavere enn i 3. kvartal. Nedgangen i driftsbalansen fra 3. kvartal skyldes i hovedsak fallende oljepris. Driftsbalansen for hele 2008 var nesten 29 prosent, eller 104 milliarder kroner, høyere enn i 2007.

Tjenestehandelen med utlandet ga et overskudd på 14 milliarder kroner i 4. kvartal 2008 - med en eksportverdi på 68 milliarder kroner og en importverdi på 54 milliarder kroner. Tjenestebalansen for året 2008 var på 48 milliarder kroner, noe som er 4 milliarder kroner høyere enn i 2007. Reisetrafikk i utlandet utgjør over 40 prosent av tjenesteimporten, mens fraktinntekter fra utenriks sjøfart står for om lag 36 prosent av tjenesteeksporten.

Store porteføljeinvesteringer i utlandet

Ifølge finansregnskapet for 4. kvartal 2008, økte Norge sine nettofordringer på utlandet med 108 milliarder kroner i løpet av dette kvartalet. Økningen skrev seg fra nettofinansinvesteringer på 123 milliarder kroner og fra netto omvurderingstap på 15 milliarder kroner. Nettotallet for omvurderingene var et resultat av uvanlig store endringer i valutakursene (svakket norsk krone) og i kursene på verdipapirer (kursfall). Siden disse endringene har motsatt effekt på omvurderingene, ble nettoeffekten liten.

Transaksjonene knyttet til direkteinvesteringer i utlandet fortsatte å vokse, og var i 4. kvartal 2008 på 75 milliarder kroner - mest i form av aksjer. Porteføljeinvesteringene er imidlertid langt større, og var i 4. kvartal på hele 270 milliarder kroner. Det er særlig Statens pensjonsfond - Utland sitt kjøp av obligasjoner som slår ut. For hele 2008 var porteføljeinvesteringene på 809 milliarder kroner, noe som er over dobbelt så høyt som i 2007, og også høyere enn det tidligere rekordåret 2006. Ellers fortsatte nedgangen i utlån til utlandet. Også her var det Statens pensjonsfond - Utland som bidro mest.

Tallet for utenlandske finansinvesteringer i Norge i 2008 ble så vidt negativt. Dette skyldes at porteføljeinvesteringene

var beskjedne, og at aksjeinvesteringene fortsatte å være negative. Derimot var andre finansinvesteringer i Norge store. Det gjaldt både lån og innskudd, som var på henholdsvis 89 og 86 milliarder kroner i 4. kvartal.

26.2.2009

Fengslinger, 2007

Flere i fengsel, lengre varetekt

Det var i gjennomsnitt 3 420 innsatte i norske fengsler i 2007. Dette er en økning på 5 prosent fra året før og på 24 prosent fra 2001. Økningen fra 2006 gjaldt spesielt varetektsfengslede, noe som har sammenheng med at flere hadde lengre varetektstid.

På en gjennomsnittsdag var det 2 594 personer på fengselsdom, 78 på forvaring/sikring, 84 bøtesonere og 664 personer i varetekt. Sammenlignet med året før var det 3 prosent flere som sonet fengselsdommer. Med en økning på 16 prosent fra 2006, var gjennomsnittet for varetektsinnsatte like høyt som i toppåret 2002. Kvinneandelen for alle innsatte på 5,4 prosent, var omtrent på nivå med foregående år.

Flest for narkotika

Per 1. januar 2007 satt 3 446 personer i norske fengsler, en økning på 3 prosent fra 2006. Mens antallet innsatte i alderen 25 år og over var 5 prosent høyere enn året før, var gruppen innsatte yngre enn 25 år redusert med 2 prosent.

Innsatte for forbrytelser utgjorde drøyt 92 prosent av alle innsatte. Ved årets begynnelse var størst andel innsatt med narkotikakriminalitet som hovedlovbrudd (29 prosent), fulgt av annen vinningskriminalitet (25 prosent) og voldskriminalitet (21 prosent).

Andelen i varetekt var lavest blant innsatte for trafikkriminalitet og økonomisk kriminalitet, på henholdsvis 2 og 7 prosent. På det andre ytterpunktet lå innsatte med hovedlovbrudd som inngår i samlekategori "annen kriminalitet", hvor mer enn en tredel befant seg i varetekt ved årets begynnelse.

Fortsatt økende antall innsettelse

I løpet av 2007 ble det registrert drøyt 12 500 innsettelse i norske fengsler, en økning på 5 prosent fra foregående år.

Innsettelse for narkotikakriminalitet har økt mest både i antall og prosent (10 prosent). Størst økning i antall var det for bestemmelsene i straffeloven, men den prosentvise økningen var større for legemiddeloven (24 prosent). Nest størst økning var det for trafikkriminalitet, på 7 prosent, hvor promillekjøring sto for hele økningen.

Annen vinningskriminalitet er den lovbruddsgruppen som medfører flest innsettelse. Denne gruppen sto for 23 prosent av alle som ble satt inn i norske fengsler i 2007, noe som tilsvarer en økning på 5 prosent fra året før. Økningen var spesielt stor for heleri (20 prosent), ran (28 prosent) og bedrageri og utroskap (9 prosent). Innsettelse for grovt tyveri viste derimot en betydelig nedgang i antall, og var 7 prosent færre enn året før.

For vold var ikke økningen i antallet innsettelse så sterk det siste året (3 prosent). Men i perioden 2004 til 2007 var den på hele 28 prosent. I antall var økningen størst for legemsbeskadigelse, som alene utgjorde 37 prosent av den samlede økningen for vold. Vold mot offentlig tjenestemann, forbrytelse mot den personlige frihet og legemsfor-

nærmelser økte imidlertid mer, med henholdsvis 40, 31 og 27 prosent.

Flere innsettelse av voksne

8 700 av alle innsettelse i 2007 gjaldt soning av fengselsdom, mot 8 100 året før. Dette er en økning på 8 prosent, og tilsvarer 69 prosent av alle innsettelse, mot 67 prosent i 2006. Størst var økningen for innsatte i alderen 40 år og eldre, som tilsvarer nesten halvparten av den totale økningen. Det var imidlertid også en betydelig økning for aldersgruppen 25 til 29 år, hvor det var 14 prosent flere enn året før.

Innsettelse i varetekt ble redusert med 2 prosent fra 2006. Dette har sammenheng med færre varetektsfengslinger av menn. Varetektsinnsettelse utgjorde snaut en firedel (24 prosent) av alle innsettelse, noe som er på nivå med de tre foregående årene.

Lengre varetektsopphold

I 2007 var det i alt 12 800 løslatelse fra landets fengsler, noe som er en økning på 4 prosent fra året før. Løslatelse fra fengselsdom steg med 8 prosent, mens løslatelse fra varetekt derimot ble redusert med 4 prosent. Samtidig foregikk færre av løslatelse fra varetekt i løpet av den første måneden (etter innsettelse), med 57 prosent i 2007 mot 61 prosent året før. En større andel av løslatelse foregikk etter en varetektstid fra en måned til ett år (42 prosent i 2007 mot 37 prosent året før). At det var flere med lengre varetektsopphold ser vi også i statistikken over overføringer fra varetekt til soning av dom, hvor andelen med en varetektstid på mer enn tre måneder økte fra 31 til 36 prosent. Vi har sett at det var færre innsettelse, men en økning i gjennomsnittlig antall innsatte, i varetekt fra 2006 til 2007 – noe som skyldes økningen i lengden av varetektsopphold.

Nye internasjonale publikasjoner

Aassve, A. and Lappegård, T. (2009): Childcare Cash Benefits and Fertility Timing in Norway, *Journal of European Population*, 25:67-88.

Wiik, K. Aa. (2009): 'You'd Better Wait!' – Socio-economic Background and Timing of First Marriage versus First Cohabitation, *European Sociological Review* 25(2):139-153.

Rønsen, M. and T. Skarðhamar (2009): Do welfare-to-work initiatives work? Evidence from an activation programme targeted at social assistance recipients in Norway, *Journal of European Social Policy* 19(1):61-77.

Rønsen, M. and K. Skrede (2008): Fertility trends and differentials in the Nordic countries – Footprint of welfare policies and challenges on the road ahead, *Vienna Yearbook of Population Research* 2008:103-123.